

Ottar

Vikingtid
– da og nå!

Populærvitenskapelig tidsskrift fra Tromsø Museum –
Universitetsmuseet · 2 · 2015 · Nr. 305 · kr 60,-

Ansvarlig redaktør:

Marit Anne Hauan

Fagredaktør kultur og samfunn:

Rossella Ragazzi

Fagredaktør natur og miljø: Rob Barrett

Redaksjonssekretær:

Elisabeth Jensine Nilsen

Abonnementsansvarlig:

Kirsten Udin, tlf.: 77 64 50 00

Manuskript og tips om tema,
adresseendring m.m. bes sendt til:
Ottar

UiT, Norges arktiske universitet
Postboks 6050 Langnes,
9037 Tromsø

E-post: ottar@uit.no

Internett: <http://uit.no/ottar>

Ottar utgis av Tromsø Museum – Universitetsmuseet og utkommer med 5 hefter i året.

Opplag: 4 600.

Opplysninger om abonnement m.v. kan fås hos Tromsø Museum tlf. 77 64 50 00.

Abonnementspris kr 220,- . Pris pr. hefte kr 60,- .

Abonnementet gjelder til det blir sagt opp skriftlig. Ettertrykk fra Ottar kun med Ottar-redaksjonens tillatelse. Grafisk form: Peter Knudsen.

Grafisk produksjon: Elisabeth Jensine Nilsen. Trykk: Lundblad Media AS, Tromsø.

Temahefter under planlegging:

- Nord-Norge etter oljen
- Isbjørn

UiT / NORGES ARKTISKE
UNIVERSITET

Redaksjonen er ikke ansvarlig for den enkelte forfatters synspunkter.

I 1936 ble det funnet en grav i forbindelse med torvstikkning på Skjoldelhamn på Andøya. Graven inneholdt den best bevarte og komplette drakten som vi har fra siste del av 1000-tallet. Funnet var derfor av stor interesse for de mange forskerne som var samlet til en workshop på Tromsø Museum i november 2014.

Foto : Mari Karlstad, november 2014, Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

Ottar

Populærvitenskapelig tidsskrift fra Tromsø
Museum – Universitetsmuseet
nr. 305 · 2015

Ottar sa til Herren sin, Alfred konge, at han budde lengst nord i landet ved Vesthavet. Han sa at landet likevel var mykje lenger mot nord, men at det er heilt ubyggt. Einast på nokre få stader her og der held finnar til. Om vinteren driv dei med jakt og om sommaren med fiske ved havet.

Slik begynner fortellingen til den nordnorske høvdingen Ottar. Omkring 890 foretok han en reise til England, og ga Kong Alfred en beretning om Nord-Norge og om en ferd langs kysten til Kvitsjøen. Beretningen ble føyd inn i kong Alfreds oversettelse av Orosius' verdenshistorie. Inspirert av den gamle håloyghøvdingens nysgjerrighet og fortellerglede, har OTTAR siden 1954 trykt artikler om nordnorsk og arktisk natur, kultur og samfunnsliv.

Forside: Fra tv-serien «Vikings».

Foto: Fra Internett.

Bakside: Hengesmykke av østlig type funnet på Drag, Tysfjord kommune.

Foto: Mari Karlstad, Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

Vikingtid – da og nå!

Innledning

Marit Anne Hauan 2

Høvdinger i et skiftende politisk landskap

Inger Storli 5

Sagalitteraturen – ei viktig kilde til vikingenes liv

Håvard Dahl Bratrein 13

Hus og gård i Ottars hjemtrakter

Frans-Arne Stylegar 21

Historia om en gravhaug fra vikingtid på Ness i Hamarøy

Johan E. Arntzen 28

Vikingens sverd – bare et drapsvåpen?

Roger Jørgensen 35

Fra Odin og Frøya til Jesus og Maria – fra ekstase til askese

Brit Solli 43

Dagens vikingtid

Nanna Løkka 51

Mytenes vikinger

Marit Anne Hauan og Stein R. Mathisen 58

Fotografiet

Sveinulf Hegstad 64

Innledning

Vikingtida er navnet på en tidsperiode i vår nasjonale historie. Denne perioden varte fra ca. 800 til 1050. Begrepet vikingtid er hentet fra vikingferdene. En viking var en som dro på hær- og plyndringsferder, men også handelsferder, oversjøisk. I 2013 og 2014 lånte Tromsø Museum ut mange spennende

derfor deler av de utlånte gjenstandene som hovedbilde før hver ny artikkel samt i dette forordet.

Ottars beretning til kong Alfred i Wessex omkring år 890 er ei glimrende kilde for å få innsikt i perioden. Ottar fortalte at han «bodde lengst nord av alle nordmenn»,

Godøyene i Salten er del av den håløygiske maktelite. Storli deler sin innsikt om det politisk lederskap i vikingtidssamfunnet og ser samtidig på endringer knyttet til rikssamling og etablering av kongedømme. Ottars beretning er en av flere skriftlige kilder til denne perioden. *Håvard Dahl Bratrein*

gjenstander fra nordnorsk vikingtid til utstillingsprosjektet «Vikingernes verden – kulturer i kontakt» vist av og i Nationalmuseet i København, British Museum og Museum für Vor- und Frühgeschichte i Berlin. Målet med utstillinga var å formidle nye funn og ny forskning om vikingenes kultur samt vise vikingenes omfattende nettverk og kontaktflater i datidas verden. Interessen utenfra skapte en intern interesse for å formidle ny viten om perioden med hovedfokus nord. I dette Ottar vises

at han hadde en gård der han drev åkerbruk i en viss utstrekning og pløyde med hest, og dessuten at besetningen for øvrig besto av et tjuetalls kyr, sauer og griser. Høyt mot nord, atskillig høyere enn Polarsirkelen, fant man i vikingtida noen av de ytterste utposter for den skandinaviske bondekulturen.

Ottar var høvding og *Inger Storli* gir oss et innblikk i høvdinger og høvdingmakt i nord. Både Tore Hund fra Bjarkøy, Hårek fra Tjøtta og Raud den ramme fra

tar oss med inn i diktningen av skaldekvad og sagalitteraturen for øvrig og viser hvordan disse kildene bringer ny kunnskap om makt og politikk i vikingsamfunnet.

Makt og rikdom hørte sammen i vikingtida, som nå. *Frans-Arne Stylegar* tar oss med rundt i de nordnorske vikinggårdene og peker på at drikkebegre og vinkanner i glass og keramikk som ble funnet ved utgravingene på Borg understreker at høvdingene der har ført et aristokratisk

levesett med tydelige referanser til stormannsmiljøer i Frankrike og England, samt i Sør-Skandinavia. Avstandene var kanskje ikke større før enn nå?

En storkar ble i alle fall begravd på Nes på Hamarøy. *Johann E. Arntzen* ledet utgravingen av denne gravhaugen der en mann i 50–60 årene ble begravd i en tolv meter lang båt og sammen med tre hester. De fantastiske funnene: ei 20 cm lang ringnål i sølv, ei klinket jerngryte og

Vikingtida innbefatter også overgangen fra hedendom og kristendom, med de dramatiske kulturelle kast som *Brit Solli* så klokt forklarer at det innebar. Det ekstatistiske, kroppslig og kraftfulle taper for kristne kontrollerte verdier.

På et besynderlig vis har denne tids-epoken fått posisjon som den norske av alle tider. *Nanna Løkka* viser hvordan vikingtid til stadighet skapes på nytt på steder og i bygninger. Selv om

av historisk kunnskap kan være mer tvilsomme hevder *Stein R. Mathisen* og *Marit Anne Hauan* i deres analyse av mytenes vikinger.

God lesning!

Marit Anne Hauan
hefteredaktør

et ti kilo tungt stokkanker med mer gir inspirerende inngang til denne epoken.

Sverdet var vikingens mest prestisjefulle våpen. Den som bar et rikt utsmykket sverd signaliserte ikke bare at han var en stor kriger, men også en mann med makt, autoritet og høy status. *Roger Jørgensen* har dykket dypt inn i sverdets historie og gir oss fersk innsikt i materialer, symboler og posisjoner.

vikingtidskulturen var orientert rundt et verdensbilde som ville vært meget fremmed for dagens nordmenn, er det stadig nye offentlige vikingtidsprosjekter som vektlegger det motsatte. Vikingenes fjerne verden kan altså brukes på nytt og i stadig nye sammenhenger, men foreløpig har de kanskje vist seg å være mest slagkraftige når de kan brukes som fortellinger, myter og symboler, mens deres verdi som historiske fakta og som rettesnorer for å trekke lærdom

Side 2, høyre: Dekorert spade av bein funnet i en grav på Tisnes, Kvaløya.

Side 2, venstre: Beinkam med dekor funnet i en grav i Steigen.

Side 3, høyre: Perlekjede bestående av 1046 glassperler funnet i en grav i Steigen.

Side 3, venstre: Perlekjede bestående av 108 perler av glass, bronse og bergkrystall, funnet i en grav i Steigen.

Foto: Mari Karlstad, Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

Høvdinger i et skiftende politisk landskap

Inger Storli

Hvilken rolle spilte jernalder- og vikingtidshøvdingen, og hva var myndigheten hans basert på? Var høvdingen leder for gården eller slekta, for bygda eller kanskje for en større region? Hvordan artet det politiske lederskapet seg i vikingtidssamfunnet og endringer som er knyttet til rikssamling og etablering av kongedømme.

Snorre Sturlassons «Kongesagaer» er spekket med beretninger om personer og hendelser fra Hålogalands vikingtid og tidlig historiske tid. Siden Snorre levde flere hundrer år etter at begivenhetene han omtaler fant sted, har det vært stilt spørsmålsteget ved troverdigheten i hans framstillinger. Muntlig fortellertradisjon sto imidlertid sterkt i datidas samfunn. Håndhevingen av ekteskapsregler og arvelover forutsatte omfattende slektskunnskap, og de gamle landskapslovene krevde at en kunne gjøre greie for slekta i minst sju ledd, det vil si en periode på over 200 år. Selv om Snorre ganske sikkert «krydret» teksten for å skape drama i historiene, er det grunn til å stole på at hovedtrekkene i kongesagaene ligger nær de historiske begivenhetene.

Bildetekst side 4: Den eneste kjente øksa fra Norden med gullbelegning. Funnet i Botnhamn, Senja.

Foto: Adnan Içagic, Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

Snorre presenterer oss for mektige skikkelser som Tore Hund fra Bjarkøy, Hårek fra Tjøtta og Raud den ramme fra Godøyene i Salten. Om sistnevnte skriver Snorre: «*Raud var en steinrik mann og holdt mange huskarer; han var mektig, en svær flokk finner hjelp han straks når han trengte det. (...) Raud hadde en stor drake med forgylt hode på; skipet hadde 30 rom og var stort i forhold til romtallet*» (Olav Tryggvasons saga, kap. 78). Da Olav Tryggvason under sitt kristningstokt helt på slutten av 900-tallet krevde at Raud skulle la seg døpe, nektet Raud å bøye seg for kongens krav. Dette kostet han både liv og formue. Snorre forteller at «*Kong Olav tok svære rikdommer i gull og sølv der og mye annet løsøre, våpen og mange slags kostbarheter. (...) Den draken som Raud hadde eid, tok kong Olav og styrte selv, for det var et mye større og finere skip enn Tranen; framme hadde det et drakehode, og akter en krok som det gikk som en hale fram av; begge nakkene og hele stavnene var lagt med gull. Dette skipet kalte Olav for Ormen (= draken), for når*

seilene var oppe, kunne de gå for å være vingene på draken, og det var det fineste skipet i hele Norge.» (Olav Tryggvasons saga, kap. 80).

Snorre skildrer andre menn fra Hålogaland i liknende ordelag, og noen av dem plasserer han tidsmessig langt tilbake i jernalderen, helt tilbake til 600–700-tallet, det vil si århundrer før vikingtida startet ca. 800 e.Kr. I Ynglinge-sagaen beretter han om Gylaug Håloygkonge og Gudlaug Håloygkonge som begge – etter sigende far og sønn – på ulike tidspunkt skal ha herjet i Danmark. Gudlaug gikk det angivelig ikke bra med, han ble ifølge Snorre tatt til fange og senere hengt; Gylaug skal derimot ha gått seirende ut av et sjoslag mot Uppsalakongen Jorund i Limfjorden på Jylland. Snorre beretter også om allianser av det mer fredelige slaget. Kong Adils av Svitjod (svenskenes land) skal for eksempel ha sendt en av sine beste hester til kong Godgjest i Omd på Hålogaland.

Borg – en rikmannsgård i Lofoten

Beretningene i Snorres «Kongesagaer» levner liten tvil om det levde vikinghøvdinger i nord som både var rike og mektige og som også gjorde seg bemerket langt utover sine lokalsamfunn. Dette har vi også rike arkeologiske belegg for, ikke minst gjennom funnene fra Borg i Lofoten.

Restene etter høvdinggården på Borg ble oppdaget under pløying i 1981 og undersøkt i årene 1983–1989. Over et ca. 2 mål stort område ble det avdekket bygningsrester, kokegropser og gjenstander helt tilbake til 200-tallet etter Kr.f. De viktigste strukturene er restene etter to overlappende hus. Det eldste huset ble reist på 400- eller 500-tallet. Det var usedvanlig stort; 64 meter langt og 7–8 meter bredt. På 600-tallet ble det revet for å gi plass til et enda større hus, reist på nøyaktig samme sted som det første, og for å få det til, måtte det omfattende planering til. Med sine 83 meter er dette yngste huset unikt, selv i nordisk målestokk.

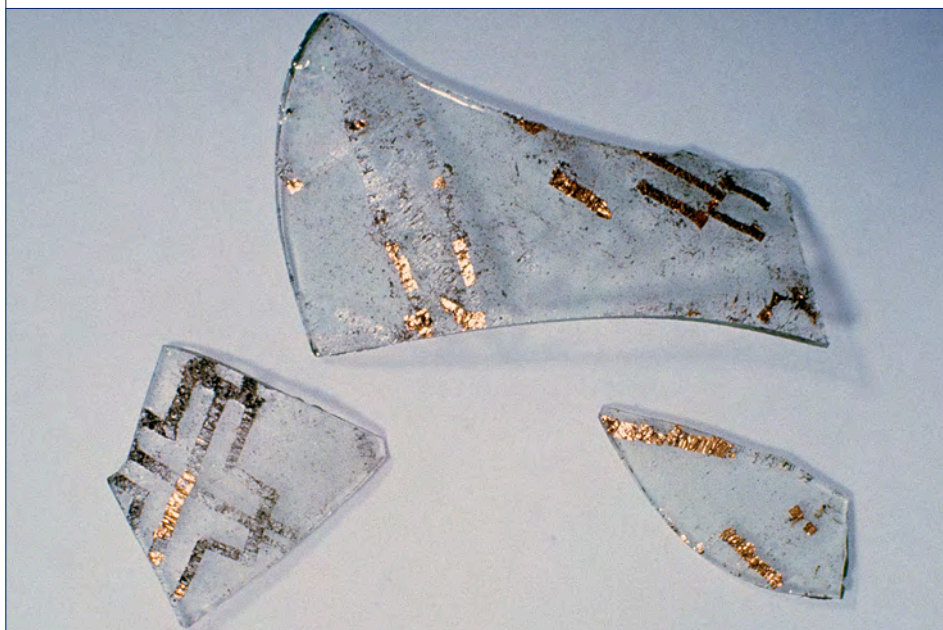
Utgravningene avdekket store mengder verktøy og husgeråd som refererer til

Oppe: Det rekonstruerte høvdinghuset på Borg i Lofoten.

Foto: Inger Storli.

Nede: Skår fra drikkeglass belagt med gullfolie funnet på Borg i Lofoten.

Foto: Olga Kvalheim, Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

dagligdagse aktiviteter som spinning og veving, matlaging, jordbruk og fiske. Men det ble også funnet gjenstander som uttrykker velstand langt over det jevne. Fra 500-tallet helt fram til 900-tallet ser det ut til å ha vært en jevn flyt av prestisjegjenstander til Borg av typer som tidligere ikke var funnet i Nord-Norge, men som har paralleller både i de sørlige delene av Skandinavia og i mer fjerntliggende strøk. Blant gjenstandene finnes skår av tinnfolierte mugger og skår fra minst femten eller seksten drikkeglass, noen av dem dekorert med gullfolie. Muggene stammer fra områdene omkring Rhinen og er sjeldne både i Norge og Sverige, mens glassene er av engelsk og kontinental opprinnelse. Funnene omfatter også perler av forskjellig materiale; rav fra Baltikum, jet fra Vest-Europa og karneol fra det fjerne Østen. Andre spektakulære funn omfatter forgylt rideutstyr, små bilder av gullblekk samt en liten pekestokk av gull for lesing av hellige manuskript.

Vi vet ikke hvordan alle disse gjenstandene nådde Borg – gaveutveksling, handel og plyndring er alle mulige alternativer – men de vitner uansett om en elitistisk livsstil. Gjennom sammenligninger med funn og funnsteder i Sør-Skandinavia slår de fast at besitterne på Borg var godt integrert i nordiske elitenettverk. Livet på Borg ser i det hele tatt ut til å ligne på livet på eliteresidenser ellers i Europa. De spektakulære funnene indikerer personlig kontakt mellom overhodene på Borg og eliten både i Sør-Skandinavia,

på de britiske øyer og på kontinentet så langt sør som Italia.

Tunanlegg og tingsted

Dette leder naturlig over til spørsmålet om hva slags samfunn storgården på Borg representerer. Borg karakteriseres gjerne som sete for mektige høvdinger, men hva menes med det – hvilken rolle spilte egentlig jernalder- og vikingtidshøvdingen? Betegnelsen brukes både av arkeologer og historikere for å framheve en persons betydning som leder, men det diskuteres sjelden hvilket nivå lederskapet skal knyttes til. Var høvdingen leder for gården eller slekta, for bygda eller kanskje for en større region?

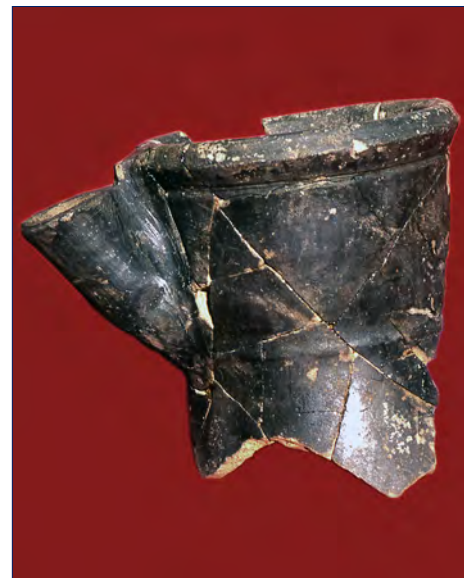
Til tross for den omfattende sagalitteraturen, vet man lite om den lokalpolitiske styringen av Norge i århundrene før rikssamlingen. Historikere regner imidlertid med at hver bygd, muligens hver region, hadde sine egne *ting* der man møttes for å drøfte felles anliggender samt løse konflikter. Hvilke ting som opprinnelig fantes og hvilke landområder de omfattet, er ukjent. De to eldste norske tingene vi kjenner til er Gulatinget, som dekket Vestlandet, og Frostatinget, som var trøndernes ting. I skriftlige kilder kan begge føres tilbake til midten av 900-tallet, men historikere har foreslått at *ting*institusjonen i Norge

Kanne dekorert med tinnfolie funnet på Borg i Lofoten.

Foto: Olga Kvalheim, Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

ble opprettet lenge før, kanskje så tidlig som på 400-tallet. For Hålogalands del har man ingen opplysninger om en egen tingordning eller landskapslov. Da lovene ble ført i skrift noe før 1100, var hovedtrekkene i de tre norske lovtradisjonene – den trønderske, den vestlandske og den østlandske – for lengst fastlagt, og Hålogaland var underlagt Frostatingets lov.

I kontrast til de skriftlig kildenes sparsomme opplysninger på dette feltet, kjenner vi mange arkeologiske anlegg som tolkes som arenaer for politisk virksomhet og for håndheving av lovverket. Anleggene består av et varierende antall hustufter, fra fire på de minste til seksten på de største. På grunn av den spesielle romlige organiseringen, særlig på de største anleggene, der tuftene er organisert omkring et tun, med parallelle langvegger og åpne gavlvegger som

vender inn mot tunet, omtales anleggene ganske enkelt som tunanlegg.

Tunanleggene finnes i kystområdene mellom Lindesnes i sør og Bjarkøy i nord. Til sammen kjenner man rundt tretti anlegg, og av disse ligger elleve i Nord-Norge, nærmere bestemt i Nordland og Sør-Troms. Forskere mente tidligere at tunanleggene tilhørte høvdinggårder og at de blant annet ble brukt til innkvartering for høvdingenes hird, men senere studier har sådd tvil om dette. For det første ligger tunanleggene som regel et godt stykke fra nærmeste gård, ofte opptil et par kilometer, og for det andre ser det ikke ut til å være noen klar sammenheng mellom tunanlegg og forekomsten av kulturminner som vanligvis forbindes med høvdinggårder, som for eksempel

monumentale gravhauger og tufter etter langskipsnaust. Dette har dannet grunnlag for en alternativ tolkning av tunanleggene, nemlig at de var samlingsplasser på nøytral grunn, utenfor den enkelte høvdings kontroll, og den tolkningen som i dag har størst oppslutning er at de representerer forhistoriske tingsteder.

Borg og tunanleggene i Lofoten

Selv om det i Lofoten er registrert hele tre tunanlegg; et på Bøstad, nabogården til Borg; et på Leknes ved Buksnesfjorden og et på Gimsøya, er det ingen anlegg som synes ha noen entydig tilknytning til Borg. Tunanlegget på Bøstad, et av de minste anleggene vi kjenner, ligger en drøy kilometer

unna og kan like gjerne knyttes til de mange sporene etter jernaldergården på Bøstad som var i bruk samtidig med Borg. Bruksperioden for tunanlegget på Bøstad overlapper til en viss grad med bruksperioden for det eldste hovedhuset på Borg, men det ble etablert lenge før, allerede rundt 200 e.Kr., og da det yngste huset for alvor innledet Borgs storhetstid en gang på 600-tallet, var anlegget allerede nedlagt.

Det samme gjelder Gimsøy-anlegget. Anlegget ligger på en knauset morenerygg i et vidstrakt myrområde midt på Gimsøy, omkring 18 kilometer nordøst for Borg, og er omkranset av gårder som kan vise til en minst to tusen år lang historie. Gimsøy-anlegget består av seks tufter, og dateringer herfra antyder at anlegget trolig var i bruk i perioden ca. 200–600 e.Kr. Dermed ser heller ikke dette anlegget ut til å kunne kobles til storhetstiden på Borg.

Forholdene rundt Leknes-anlegget er mer uklare både når det gjelder størrelse og alder. Bare fire hustufter er bevart her, men eldre innberetninger antyder at anlegget opprinnelig kan ha hatt hele 14 tufter. Funnene herfra viser at anlegget hovedsakelig var i bruk i perioden 200–600 e.Kr., det vil si samtidig med anleggene på Bøstad og Gimsøy, men ett funn indikere at anlegget også kan ha vært i bruk senere. Avstanden til Borg

En kunstners rekonstruksjon av tunanlegget på Bjarkøy i Troms.

Foto: Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

på 13 kilometer er likevel for stor til at anlegget kan ha vært direkte underlagt høvdingen der. Tvert imot har det vært tatt til orde for at de rike arkeologiske funnene fra gårdene rundt Buksnesfjorden, spesielt fra Buksnes prestegård, indikerer at det også her har ligget en høvdinggård.

Høvdingmakt

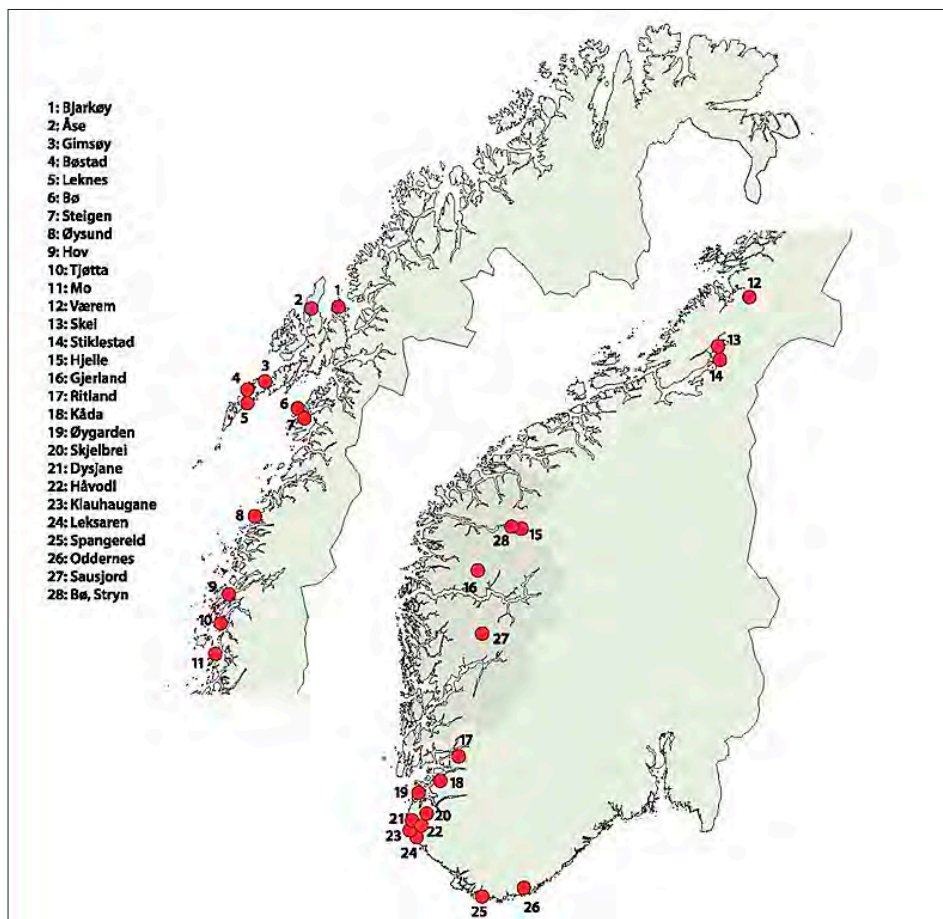
Studien av forholdet mellom storgården på Borg og tunanleggene i Lofoten viser at det er vanskelig å knytte tunanleggene direkte til bestemte høvdinggårder. Arkeologer flest samler seg i stedet omkring ideen om at tunanleggene representerer gamle samlings- og tingplasser.

At tinginstitusjonen var en viktig maktfaktor i vikingtidens Skandinavia finner vi førstehånds belegg for i boken om Ansgar som ble skrevet av erkebiskop Rimbart så tidlig som på 800-tallet. Ansgar betegnes som Nordens apostel og var Rimbarts forgjenger som erkebiskop av Hamburg-Bremen. Før han ble utnevnt til erkebiskop, hadde han flere misjonsopphold både i Danmark og Sverige bak seg. Svenskekongen Olof, med sete i Birka ved Mälaren, var positiv til Ansgars misjonsvirksomhet, men, skal han ifølge Rimbart ha sagt, før han tok stilling til saken måtte han rådføre seg med tinget fordi *«her har tidligere vært prester som ble utdrevet gjennom en folkereisning,*

Kjente tunanlegg i Norge.
(Etter A. B. Olsen 2013).

og ikke på kongelig befaling» (Boken om Ansgar, kap. 25, note 374). Saken ble lagt fram for tinget i Birka, som altså var kongesete, som etter en lengre diskusjon ga sin tilslutning til at Ansgar kunne drive misjon. Kongen kunne likevel ikke gi noe endelige svar før et annet og trolig høyere ting, som skulle avholdes på et senere tidspunkt et annet sted i riket hans, også hadde fått si sitt.

Tinginstitusjonen var utbredt i hele Skandinavia og ble etablert mange hundre år før vikingtiden, men detaljkunnskapen om den stammer hovedsakelig fra islandske kilder. Kildene refererer riktig nok til forholdene på Island, men det islandske samfunnet ble langt på vei etablert av skipseiende høvdinge og storbønder som kom fra Norge på 800–900-tallet, og som søkte å gjenskape et norsk samfunn på ny grunn. Det er derfor vanskelig å

tenke seg at den islandske tingordningen var en nyskaping fra grunnen av. Tvert imot; ved å bevare den sosiale strukturen de var kjent med fra Norge, kunne utvandrerne sikre seg de samme posisjonene som de hadde hatt hjemme.

De islandske høvdingene ble kalt for goder, og den autoriteten de forvaltet ble kalt for godord. Godordene var i prinsippet knyttet til bestemte områder, og alle bøndene var forpliktet til å være tingmenn under en gode og ledsage han til tingsamlingene. I praksis var det imidlertid ingen faste regler for hvilken gode den enkelte bonde skulle slutte seg til; så lenge det var innen samme tingområde, *fjerdingen*, kunne bøndene

velge fritt. Godedømmet var således basert på personlige bånd mellom den enkelte gode og de bøndene som sluttet seg til han; forholdet mellom dem var basert på gjensidig støtte, hjelp og beskyttelse og kunne sies opp når som helst. Godenes makt hvilte med andre ord på antallet tingmenn de rådde over og til enhver tid kunne mobilisere; de klokeste og rauseste godene var naturlig nok de mest populære og dermed også mektigste, mens mindre suksessrike goder bukket under.

Selv om man ikke nødvendigvis kan overføre den islandske tingordningen direkte til nordnorske forhold, gir det likevel mening å tenke seg høvdingen på Borg som én høvding i et helt nettverk

av høvdinge som holdt hverandre i sjakk gjennom allianser og intriger, og om nødvendig – som levende beskrevet av Snorre – også gjennom krigføring. At enkelte hadde en sterkere stemme enn andre, og at slektene var ulikt rangert, er sannsynlig, men tunanleggene indikerer likevel at makten i vesentlig grad var kollektivt plassert på tinget. Det er i dette perspektivet man må forstå uttrykket «den fremste blant likemenn».

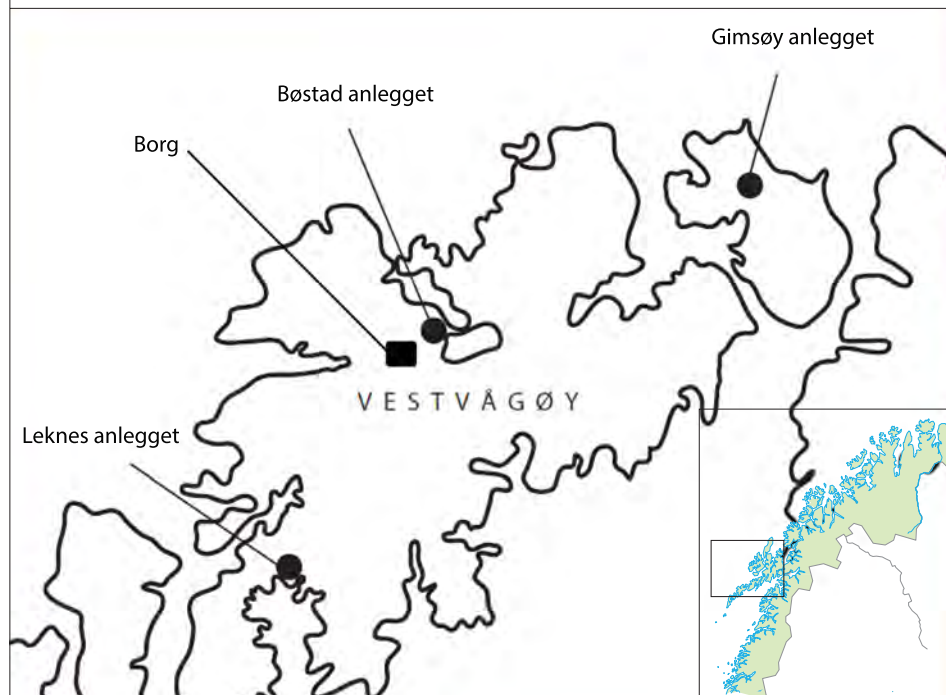
Høvdingmakt og rikssamling

Vikingtida kjennetegnes ikke bare av ekspansjonen utover Skandinavias grenser, men også av en indre konsolidering av makt, med etablering av kongedømme og rikssamling. Tanken om et overkongerike ble imidlertid ikke unnfanget av Harald Hårfagre, men ser ut til å være nedfelt i skaldekvad som fører flere hundre år bakover i tid.

Også i Hålogaland ser det ut til å ha pågått omfattende politiske konsolideringsprosesser forut for rikssamlingen. Fyrstediktet *Håløygjatal*, som trolig ble diktet på slutten av 900-tallet, beretter om hvordan Håløyslekta mot slutten av 700-tallet ekspanderte *sørøver* fra sin base i *Omd* et sted nord i Hålogaland inntil de i løpet av første halvdel av 800-tallet hadde etablert seg som overherre over hele kyststrekningen sør til Trondheimsfjorden,

Tunanleggene på Vestvågøy i Lofoten.

Kart: Adnan Icacig, Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

med hovedsete på gården Selva på Agdenes. Navnet *Omd* er ikke bevart og det er derfor uklart hvilket område det egentlig dreier seg om, men navnet oppfattes gjerne som en gammel betegnelse på Andøya.

Den første historisk sikre jarlen av Hålogætta er Håkon Grjotgardsson. Håkon var en av Harald Hårfagres nærmeste allierte, og det er en utbredt oppfatning at han hadde den reelle makten i et kystrike som omfattet både Trøndelag og Hålogaland. Sagaene forteller at Håkon og Harald møttes og bestemte seg for å samarbeide om erobringen av Trøndelag, og samarbeidet mellom de to skal først og fremst ha bunnet i et ønske om å skape trygge vilkår for skipstrafikken.

De politiske endringene som fant sted, først under Håloygslekta og senere under rikssamlingsprosessen, hadde nødvendigvis konsekvenser for etablerte institusjoner. Dette lar seg også spore i det arkeologiske materialet. Antallet kjente tunanlegg ble redusert, og fra ca. 600 e.Kr. ser det ut til at kun anleggene på Tjøtta, Steigen og Bjarkøy var i bruk.

I løpet av 800-tallet ser også de siste tre tunanleggene ut til å ha gått ut av bruk. Det er påfallende at dette skjedde parallelt med at Håloygslekta skal ha erobret landsdelen.

Liten gjenstand av gull funnet på Borg, mulig hode på en liten pekestokk.

Foto: Olga Kvalheim, Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

Nedleggelsen av tunanleggene viser til de nye maktavernes behov for å etablere nye institusjoner. Tingordningen ble riktignok videreført og eksisterte langt inn i middelalderen, men i nye former og på nye steder. Vi må også regne med store endringer når det gjaldt enkeltpersoners muligheter for å gjøre politisk karriere. Lokalsamfunnene var ikke lenger tilstrekkelig som basis for opparbeiding av høvdingstatus; fra nå av var de også prisgitt jarlens og kongens gunst. Gjennom disse ble det imidlertid etablert nye veier til maktposisjoner.

Litteratur:

Munch, Gerd Stamsø; Johansen, Olav Sverre; Roesdahl, Else (red) 2003. *Borg in Lofoten. A chieftain's farm in North Norway*. Lofotr Vikingmuseet på Borg. Tapir Academic Press.
Rimbert: *Ansgars liv. Boken om Ansgar*. Oversatt av Eva Odelman. Proprius förlag. Stockholm 1986.
Sigurdsson, Jon Vidar 1993. *Goder og maktforhold på Island i fristatstiden*. Historisk institutt, Universitetet i Bergen.
Snorre Sturlason Kongesagaer. Oversatt av Anne Holtsmark og Didrik Arup Seip. Gyldendal Norsk Forlag. Stavanger 1964.
Storli, Inger 2006. Hålogaland før rikssamlingen. Politiske prosesser i perioden 200–900 e.Kr. Instituttet for sammenlignende forskning. Novus forlag.

Inger Storli er professor i arkeologi ved Seksjon for kulturvitenskap, Tromsø Museum, UiT Norges arktiske universitet. Hun

arbeider med ulike temaer knyttet til vikingtid og tidlig middelalder.
E-post: Inger.Storli@uit.no

Sagalitteraturen – ei viktig kilde til vikingenes liv

Håvard Dahl Bratrein

Hvordan kan vi si noe om vikingtida i landsdelen vår, Hålogaland og Finnmark? Generelt kan vi tale om to typer kilder, det arkeologiske materialet og de skriftlige kilder, det vil si sagatekstene.

Det finnes et omfattende og rikholdig utvalg av arkeologisk materiale, som hustuffer, nausttuffer, tunanlegg, graver, hellegroper eller spekkgroper, labyrinter, skattefunn, fangstanlegg, kleberbrudd, åkerspor og stallogroper, som på ulike måter kan gi innsikt om vikingtida. En god del av dette er undersøkt arkeologisk og identifisert både med hensyn til alder og kulturelt innhold. Det skriftlige materialet fra jernalderen er svært lite, men likevel av stor betydning for å forstå vikingtida.

I ei særstilling står kong Alfreds eller Ottars beretning på gammelengelsk fra ca. 890, som er ei samtidig kilde, men som byr på mange tolkningsproblemer (Bately mfl. 2007). Samtidige kilder er også noen skriftlige opplysninger vi har om ladejarlene Eirik jarl (1018–23) og Håkon jarl junior (1019–26) fra deres opphold i England. (Regesta I, 1989).

Bildetekst side 12: Hvalbeinsplate funnet i en grav på Tisnes, Kvaløya.

Foto: Mari Karlstad, Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

Andre utenlandske kilder er beretninga til Adam av Bremen fra ca. 1075 om eldre forhold i Norge, som er uavhengig av den norrøne sagatradisjonen. Blant anna bygger Adam på opplysninger fra dansk kongen Svein Estridsson (1047–1074). Heilt samtidig er dette stoffet ikke, og det gjelder i enda større grad Saxos «Danmarks historie» fra 1190–1210, som har en god del stoff om nordområda, især om finner og bjærmer (Saxo, KL XV). Mye av dette er likevel sagnhistorisk stoff som ikke synes å ha noen basis i virkelige hendelser.

Hovedmengden av stoff har vi naturligvis fra den norrøne sagalitteraturen. Dette dreier seg især om kongesagaene, som generelt inneholder mye politiske stoff. I tillegg finner vi mye stoff om Nord-Norge i islandske ættesagaer og i beretninga om Islands innvandringshistorie, «Landnámabók» (Landnámabók I–III 1900, Landnámsboken 1997). Innafor sagalitteraturen står skaldekvada i særstilling. Disse omfatter især de fire – fem generasjoner ladejarler, som alle må betraktes som historiske personer. I et særtilfelle står

det islandske samleverket Flatøybok fra 1387–90, som også har mye tradisjon om samiske forhold i Nord-Norge. Det blei skapt for Gissur Galles barnebarn Jón Hákonsson, og det har vært antatt at noe av dette sagnstoffet kan skrive seg fra Gissur Galles ekspedisjon i Finnmark i 1310–11. Gissur døde så seint som i 1370 (Pálsson 1999, Ramstasagaene 2002).

Til det skriftlige materialet kan vi også regne de eldre språkhistoriske kilder, som norrøne og samiske stedsnavn, i tillegg til bevarte runeinnskrifter fra landsdelen.

Generelt kan det sies at selv om det skriftlige materialet er fragmentarisk og vanskelig å tolke, gir det en spennende inngang til vikingtida og et godt utgangspunkt for å forstå det rike arkeologiske materialet fra jernalderen og tidlig middelalder.

Nord-Norge og skaldekvad

Det har vært antatt at de norrøne dikt vi kaller skaldekvad, på grunn av sin metriske eller bundne form, er

de «muntlige» kilder som fører oss lengst tilbake i tid, vanligvis til de tider da kvada oppgis å være dikta. Jeg behandler dem derfor før de vanlige sagatekstene eller prosatekstene. Slike dikt er utnyttet som kilder hos Snorre og andre sagaforfattere fra 1100- og 1200-tallet som skriver om eldre tider, og Snorre er selv tydelig på at skaldekvad har større kildeverdi enn annen muntlig tradisjon. Dette forutsetter at opphavssituasjon og alder er riktig identifisert av sagaforfatterne som benytter dem i sine tekster. Dette kan man ikke alltid gå ut ifra. Trass i si bundne form kan dessuten enkeltord og begrep ha blitt skifta ut i tidligere tradisjon eller avskrift, og vers fra ulike kvad kan ha blitt blanda sammen.

Skaldene var særlig knytta til fyrstehoffa i hårfagre- og ladejarl-ættene, og var i første rekke opptatt av å hylle fyrstene i sine dikt. Slik sett kan vi si

at skaldekvada i hvert fall er indirekte kilde til politisk historie, selv om de fleste ikke inneholder særlig mye av konkrete opplysninger. De aller fleste skaldene var islendinger, og det er da av interesse å se at den fremste norske skalden vi kjenner, Øyvind Finnsson Skaldespiller, faktisk var hæløyg. Han levde ca. 915–ca. 990, og var trulig bosatt på høvdinggården Sandnes på Helgeland, der hans farfar var blitt gift med Torolv Kveldulvssons enke Sigrid. Torolv levde ca. 890. Øyvinds sønn blei den mektige høvdingen Hårek på Tjøtta (ca. 965–1036), som selv har etterlatt seg et leilighetsdikt fra et vikingtokt i Østersjøen. Øyvinds morfar var Halvdan Jarl, som trulig var av ladejarl-ætta, og en av hans oldefedre var ifølge sagaen selveste Harald Hårfagre. Øyvind var tremenning til en annen berømt skald, islendingen Egil Skallagrimsson (L. Holm-Olsen 1973). En annen berømt islandsk skald, Hallfred Vandrædaskald, var sønn til Ottar fra Hadseløy i Vesterålen. For øvrig framgår det av Flatøyboka at til og med Tore Hund fra Bjarkøy synes å ha beherska

Venstre: «Håløygjatal» blei dikta ca. 985 av Øyvind Finnsson Skaldespiller til ære for Håkon Jarl Sigurdsson.

Tegning av Håkon Jarl Sigurdsson fra Snorre, 1979.

Høyre: Også Skaldespillers far, Hårek på Tjøtta, var kyndig som skald, som vi kan se fra et dikt gjengitt hos Snorre. Her ser vi Hårek i samtale med Olav Tryggvason.

Tegning fra Snorre, 1979.

skaldekunsten i et kvad til finnekongen Mottul. (Flateyjarbók 1860–1868).

Øyvind Skaldespiller har etterlatt seg noen lausvers, blant anna om uår på Helgeland, og to større fyrstekvad. Det eine er «Håkonarmål» om kong Håkon den gode fra ca. 961, det andre er «Håløygjatal», det store hyllingsdiktet om ladejarlene, dikta til Håkon Jarl Sigurdsson ca. 985. Selve navnet på diktet er det klareste uttrykk vi har om ladejarlenes opphav i Nord-Norge. Dessverre er versa i Håløygjatal bare delvis bevart, i tillegg til ei ætteliste som trulig er fra 1300-tallet (Torfæus 1711/2008–2011). Lista gir i alle fall noen opplysninger om genealogien i ætta bakover i 27 ledd, og litt meir

er nevnt i Snorres prosatekst (Snorre 1959). Ettersom Øyvind selv synes å nedstamme fra jarlene, må han ha hatt god kunnskap om den slektstradisjonen som på 900-tallet fortsatt eksisterte. At det synes å ha eksistert konkurrerende tradisjoner om opphavet, viser at diktet ikke er rein diktning av Øyvind, men at han i stor grad bygger på eksisterende tradisjoner på 900-tallet. «Håløygjatal» innbyr klart til ei tolkning av politiske forhold i Nord-Norge i vikingtid og tidligere. I det følgende gjengis et par smakebiter på Skaldespillers diktekunst.

Fra Håløygjatal:

Viljak hljóð
at Høars líði,
meðan Gillings
gjöldum yppik
meðan hans ætt
i hverlegi galga farms
til goða teljum.

Jeg ønsker lyd til mitt dikt
mens jeg fremfører sangen,
så lenge jeg oppregner hans
håløyske slekt
til gudene i diktet.

Om uår i Hålogaland, ca. 970

Snýr á Svølnis vøru,
svá høfum inn sem Finnar
birkihind af bundit
brum, at miðju sumri.

Tore Hunds deltakelse i slaget på Stiklestad 29. juli 1030 er bevitna i ei dråpa fra 1040 av Sigvatr Þórðarson.

Tegning fra Snorre, 1979.

Det snør på jorden midt på sommeren,
som finnene har vi måttet binde
geitene inne i fjøset.

Svært mange av de bevarte kvad for øvrig dreier seg om de fire-fem generasjoner av ladejarler, fra ca. 900 til tidlig på 1000-tallet, enten i direkte kvad til jarlene eller ved omtale av dem i kvad til andre fyrster. Dette gjør i alle fall ladejarlene til historiske personer. Det samme kan sies om Torolv Kveldulvsson på Torget/Sandnes ca. 858–890, som er nevnt i ei vise av faren Kveldulv, og Tore Hund, som er omtalt i «Arvedråpa» til Olav den Hellige allerede ca. 1040, altså bare ti år etter slaget på Stiklestad (Egils Soga 1965, Jónsson 1973).

I tidlige skaldekvad, det vil si fra 900-tallet, finner vi omtale av folkeslag i nord som finner, terfinner (Kola-samer), bjarmar og håløyger, og vi finner stedsnavn som Gandvik (Kvitsjøen) og Vina (Dvina), mens Vega og Bjarkøy er omtalt i kvad fra 1000-tallet. I 1095 gjengis kvad om borgerkrigsherjinger heilt nord til Bjarkøy og fra 1138–39 beretter skaldekvad om kong Sigurd Slembes opphold i Hålogaland. Ca. 1110 fikk til og med håløygen Vidkunn Jonsson på Bjarkøy sitt eget kvad, ei dråpa. Her gjengis noen flere kvad med tilknytning til håløysk historie:

Anonym forfatter ca. 1095

Breðr i Bjarkey miðri ból,
Pats eg veit gólast;
téra Þarft af Þóri
(Þytr vandar þól) standa,
Jóan mun eigi frýja
elds né ráns, es kveldar;
sviðr bjarttr logi breiðan
bý, leggr reykt til skýja.

Midt på Bjarkøy brenner en gård,
den herligste jeg kjenner,
Tore volder intet godt,
ilden knitrer; Jon (Arneson) vil ikke,
når det blir kveld,
behøve å bebreide om ild og ran ikke
har vært, den klare lue brenner den
brede gård; røyken føres opp til skyene.

Sigurd Slembe ca. 1138/39 om besøk hos samene i Tjeldsund:

Gótt var i gamma,
es gláðir drukkum
ok gláðr grams sonr
gekk meðal bekkja.

Det var behagelig i gammen,
hvor vi drakk glade,
og kongens glade sønn
gikk mellom benkene.

Ivarr Ingimundarson – om samisk båtbygging ca. 1140

Fátt eitt fylgir
furu háleyskri,
svipar und segli
sinbrundit skip.

Kun fá kan følge den
háloygske furu,
det senebundne skip
stryker fremad under seilet.

I namdølen Ketil Høngs saga fra 900-tallet, nedskrevet eller forfatta på Island på 1200-tallet, finnes et kvad som synes reint nordnorsk (NKH 1821–1824). Det er lagt i munnen på ei trollkvinne i Skrova: «Gangen jeg begynte i Anger, Til Steig jeg siden vandrede.» Anger står trulig for Malangen og Steig for Steigen i Salten. Dette tyder på at det kan ha eksistert lokal skaldediktning i Nord-Norge, som ikke er bevart.

I samtidssagaene Sverres-soga og Hákon Hákonssons saga finner vi også skaldekvad, men her har kvada ikke større verdi enn prosateksten. I tilknytning til skaldekvada kan også nevnes Edda-dikta, de store episke fortellingene, som går tilbake på tradisjonsstoff fra jernalderen. Noen har meint at enkelte av dem, som Volundkvadet fra ca. 900, kan være dikta i Nord-Norge (Eidnes 1954).

Nord-Norge i sagatekster

Det er i prosatekstene til Snorre og andre sagaforfattere vi finner hovedmengden av opplysninger om forholda i Nord-Norge fra vikingtid og middelalder fram til ca. 1260. Det var i middelalderen stor interesse for sagatida både i Norge og på Island, især for den legendariske rikssamlingstida i Norge. Lenge levde dette stoffet som muntlig tradisjon gjennom generasjonene, men med større skriftferdighet begynte enkelte å

nedtegne dette sagnstoffet på 1100-tallet, det eldste allerede ca. 1120. Noe blei nedtegna på latin, noe på gammelnorsk. Dels dreide dette seg om ættesagaer eller sagaer knytta til enkelte stormenn, især om konger, dels om kortere enkeltstående hendinger, kalt «tåtter». Alt ca. 1180–1200 blei det laga ei «legendarisk saga» om Olav den Hellige, og ca. 1190 ei saga om Olav Tryggvason. Slike enkeltsagaer kunne også bearbeides og knyttet sammen i større historiske beskrivelser eller sekvenser, især knytta til det norske kongehuset fra Harald Hårfagre på 800-tallet til kongene på 1100-tallet. Mye av dette tidlige stoffet er gått tapt. De eldste bevarte sagaer er «Historia Norvegiæ» på latin fra ca. 1170, «Historia de antiquitate» på latin fra ca. 1180 av Theodoricus Monachus og «Ågrip» på gammelnorsk fra ca. 1190. Dette verket krever spesiell interesse, fordi det er antatt å være forfatta i Trondheim, og dermed avspeiler trøndersk og håloygsk tradisjon. Fra ca. 1220–30 har vi tre store samleverk eller kongesagaer på gammelnorsk: «Morkinskinna», «Fagerskinna» og Snorres berømte verk «Kringla Heimsins» eller «Heimskringla» (Heimskringla, KL VI). Historikerne regner med at Snorres verk er det som er mest «bearbeidd», det vil si det er tillagt sammenhenger og gitt tolkninger i større grad enn de øvrige. Dette byr på ekstra utfordringer når det gjelder kildeverdien. Også de islandske ættesagaene fra 1200- og 1300-tallet kan inneholde nordnorsk stoff, især «Egils saga» fra ca. 1220, Grettes saga fra ca. 1300, og ikke minst innvandringshistoria til Island fra 1100-tallet, «Landnámabok» (Egils

saga, KLIII, Islandske ættesagaer 1952, Landnámsboken 1997). Her møter vi ei rekke utvandrerslekter fra Hålogaland.

Et kildemessig hovedproblem er at alle sagatekster er nedtegna eller skrevet opptil fleire hundre år seinere enn de begivenheter som omtales, og altså basert på muntlig tradisjon. Tekstene inneholder derfor mye «legendarisk» stoff, som det er vanskelig å tolke eller sette lit til. Det er også et kildemessig problem at ingen kjente skrifter er bevart i si originale form og det er tydelig at det har skjedd endringer ved seinere avskrivninger.

Det er ikke full overensstemmelse om fortida i disse skriftene, som tydelig bygger på ulike tradisjoner og forelegg. Sagaforsker Tormod Torfæus har i sin gjennomgang av sagamaterialet i boka «Historia rerum Norvegicarum» fra 1711 påvist store variasjoner og uoverensstemmelser mellom de ulike skriftene når det gjelder hendelser, stedsnavn, personnavn, slektsforhold mm. (Torfæus 1711/2008–2011). Dette viser at det i nedskrivningstida på 1100- og 1200-tallet har eksistert en levende, dynamisk fortellertradisjon om vikingtida og tidlig middelalder i de ulike miljøa i Norge og på Island. Han er også sterkt kritisk

til en del av sagamaterialet, især det legendariske stoffet, som han meiner blei skapt av «munkene», det vil si de geistlige i kristen tid.

I mange sammenhenger refererer sagskriverne direkte til muntlig tradisjon, stundom også til ulike tradisjoner eller

Tore Hunds gård på Bjarkøy gikk ifølge et anonymt skaldskvad fra ca. 1095 opp i flammer. Ca. 920 år etter Tore Hund så gården slik ut.

Foto: Harald Egenæs Lund, 1952. Tromsø Museum – Universitetsmuseet.

overleveringer, så det er liten grunn til å anta at forfatterne i særlig grad konstruerer eller finner opp konkrete begivenheter. Det er likevel ingen grunn til å anta at gjengitte samtaler og direkte utsagn har noen egen kildeverdi. Det samme gjelder de tolkninger forfatterne setter fram. Vi må også regne med at sagaskriverne i en viss grad ser fortida i lys av si egen samtid, det vil si tilbakefører forhold i sin samtid til eldre tider. I en viss forstand kan vi si at sagaene i første rekke gjengir hva slags oppfatning forfatterne hadde om den fortida de skriver om, og som ofte lå 300 år tilbake i tid. Et eget problem er at seinere avskrivere av sagatekstene ofte har endra på de opphavelige tekstene, noe vi kan se når både eldre og yngre avskrifter er bevart.

Det som interesserer oss i denne forbindelsen er hva alle disse sagatekstene kan

fortelle om utviklinga i Nord-Norge fra vikingtida og tidlig middelalder, både politisk og kulturhistorisk.

Generelt må det sies at både håløyer og finner, Hålogaland og Finnmark, er mye omtalt i sagalitteraturen. Viktige geografiske begrep i sagatida er også Gandvik, Bjarmeland og Dombshav (Barentshavet). Vi hører atskillig om nordnorske høvdinge fra slutten av 800-tallet og framover til 1200-tallet, om ladejarlene, om Hårfagre-kongenes kristning av håløyene og innlemmelsen av Nord-Norge i riket. I Egils saga finner vi særlig omtale av høvdingene på Torget og Sandnes på Helgeland. Også finnene er mye omtalt, især når det gjelder deres forhold til de norrøne høvdingene. Personer som har fått særlig mye omtale er for eksempel Torolv Kveldulvsson på Sandnes, ladejarlene, Tore Hund på Bjarkøy,

Asbjørn Selsbane på Trondenes, Hårek på Tjøtta, Sigurd Raneson på Steigen, Sigurd Slembes besøk i Nord-Norge og islendingen Odd på finneferd i Finnmark.

Noe av det mest konkrete nordnorske stoffet finnes konsentrert i sagaene som egne avgrensa, selvstendige fortellinger eller «tåtter», som historia om Asbjørn Selsbane og Olav den Hellige, og den såkalte «tingsaga» om steigfolket. Det har vært antatt av fleire av forskerne at det har eksistert egne, nordnorske ættesagaer, som delvis er utnytta i kongesagaene, men som for øvrig er gått tapt (Holmsen 1966, L. Holm-Olsen 1975, Jakobsen 1994). Dette gjelder især sagaer om ladejarlene, Bjarkøy-ætta, Tjøtta-ætta og Steig-ætta, som Snorre kan ha bygd på i sitt verk. Som en mulig parallell kan nevnes den bevarte ættesoga om de fire generasjoner høvdinge på Ramsta i Namdal: Ketil Høng, Grim Lodenkin, Orvar Odd og Ån Bogsveige (Ramstasagaene 2002). Dette er imidlertid mest eventyrstoff uten særlig historisk verdi, nedtegna på Island på 1200- og 1300-tallet.

Det store spørsmålet når det gjelder sagastoffet, er altså kildeverdien av det sagaen beretter om fortida 200–300 år tilbake i tid. Det har tydeligvis eksistert ulike tradisjoner om fortida i ulike

Tegning som viser drapet på Karl fra Langøy, utført av Tore Hund i Gjesvær i Finnmark i 1026.

Tegning fra Snorre, 1979.

miljøer i Norge og på Island, som er blitt nedtegna, bearbeida og kopiert av seinere forfattere med ulik grad av nøyaktighet. Det kan også gjelde skaldekvad, som ellers anses som det mest «motstandsdyktige» i saga-tradisjonen. En generell regel er trulig at genealogi og geografi er noe av det som har holdt seg best i tradisjonsoverføringa, likeså med historiske forhold som for lengst var avslutta ved nedskrivningstida. Ettersom både Snorre og de øvrige sagaforfatterne beskriver seierherrenes historie, det vil si Hårfagre-ætta i forhold til ladejarlene og kristendommen i forhold til åsatrua, er det spesiell grunn til å vurdere kritisk det de skriver om disse temaene.

Generelt kan vi nok si at folk i sagatida var svært opptatt av politiske forhold i samtid og fortid, det vil si høvdinger, konger og kriger. Dette har utvilsomt gitt mye større fasthet i tradisjons-overføringa enn det vi er vant med i vår medieskapte tid.

Sigvatr Þórdarsons dikt fra ca. 1040 om Tore Hund og Olav den hellige fra slaget på Stiklestad i 1030

Milðr fann gǫrst, hvé galdrar,
gramr sjalfr, meginrammir
fjólkunnigra Finna
fullstórum barg Þóri
Þás hyrsendir Hundi
húna gollu búnu
(slætt réð sizt at bita)
sverði laust of herðar.

Den gavemidle konge merket selv best,
hvorledes de trollkyndige finners
Kraftige trolldom reddet den overmodige
Tore,
da den gavemidle fyrste slo med sitt
gullprydede
sverd Tore Hund over skuldrene, det
sløve sverd bet aldeles ikke.

Litteratur:

- Bately, J./Englert, A. (red). *Ohthere's Voyages, Maritime culture in the North 1*, Roskilde 2007.
- Eidnes, H. *Hålogalands historie*, Trondheim, 1954.
- Egilssoga, Oslo 1965.
- Flateyjarbók. *En Samling af norske Kongesagaer I, II, III, Christiana 1860–68*.
- Holm-Olsen, L. *Middelalderens litteratur i Norge, Norges litteraturhistorie bind 2*, 1993.
- Holmsen, A. *Gard, bygd, rike*. Universitetsforlaget 1960.
- Islandske *Ættesagaer*, bind 2, Oslo 1952.
- Jakobsen, A. *En saga om Hårek på Tjøtta i skriftlig form? Helgelands historie*, bind 2, 1994.
- Jónsson, F. *Den norsk-islandske Skjaldedigtning 800–1400*, København 1973.
- NKH: *Nordiske Kæmpe-Historier efter islandske Haandskrifter I–II–III*. København 1821–24.
- KL: *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, I–XXII*, Malmö 1956–78.
- Landnámabók I-II-II*. Det Kgl. nordiske Oldskrift-Selskab. København 1900.
- Landmåmsboken*. Beretningen om landområdet på Island 870–930, Oslo 1997.

- Pálsson, H. *The Sami People in Old Norse Literature, Nordlit 5/1999*.
- Ramsta-sagaen. Oslo 2002.
- Regesta Norvegica I (822–1263). Sturlasson, Snorre, *Norges kongesagaer*, Oslo 1979.
- Torfæus, T. *Norges historie I–V*, Bergen 2008–11.

Note

Både den gammelnorske tekst og oversettelsen er fra Finnur Jónssons bok, men oversettelsen (opprinnelig til dansk) er fornorska noe.

Håvard Dahl Bratrein, professor emeritus, tidligere konservator ved Nyere kulturhistorisk avdeling, Tromsø Museum – Universitetsmuseet.

Hus og gård i Ottars hjemtrakter

Frans-Arne Stylegar

Hålogalendingen Ottar, han som «bodde lengst nord av alle nordmenn» og besøkte kong Alfred i Wessex omkring år 890, fortalte at han hadde en gård der han drev åkerbruk i en viss utstrekning og pløyde med hest, og dessuten at besetningen for øvrig besto av et tjuetalls kyr, sauer og griser.

Høyt mot nord, atskillig høyere enn Polarsirkelen, fant man i vikingtiden noen av de ytterste utposter for den skandinaviske bondekulturen. Helt til Karlsøy på 70 grader nord forekom jordbruksbygder mer eller mindre sammenhengende oppover kysten av det landskapet som kaltes for Hålogaland. Det er gjort funn som kanskje kan settes i forbindelse med bondekulturen enda lenger nord også, men bare spredt. For øvrig var dette samisk område – sjøsamer på kysten og fjellsamer lenger vekk.

I de østlige og indre deler av den skandinaviske halvøya nådde jordbruksbygdene ikke lenger nord enn til den 63. breddegrad, og enda lenger øst, i Finland, bare til den 62. Det er Golfstrømmen og det relativt milde klimaet på den norske Atlanterhavskysten som gir forklaringen. Den norrøne bosetningen sør i Hålogaland gikk innover fjordene og av og til også

opp i dalene, men kystbundetheten økte jo lenger nord man kom. I Karlsøy finnes vikingtidens bosetning så å si utelukkende på den smale strandflaten, ofte 10–15 meter over havet; i dette barske landskapet ligger tregrensen stedvis kun 100 meter over havet, og deretter dominerer fjellfloraen, mens det høyere enn 700–800 meter er snaujellet som overtar. Dette bosetningsmønsteret er tydelig i vikingtiden, men man kan i realiteten følge det helt tilbake til århundrene nærmest etter f.Kr.

Hva er en gård? Det finnes flere mulige svar på det spørsmålet. Arkeologen Lisa Bostwick Bjerck har skrevet følgende, som gir et fint utgangspunkt:

«En gård er et navn. En gård er en avgrensing, det er det som ligger innenfor. Den er en driftsform, et juridisk begrep og en sosial enhet. En gård er et navngitt landskap, fysisk avgrenset fra andre tilsvarende landskap og fellesområder ved anerkjente grenser.»

Det finnes også svar som fokuserer på betydningen av åkerbruk, men slike definisjoner er mindre egnet her nord,

der husdyrhold i kombinasjon med fangst og fiske så å si til enhver tid har vært hovednæring på svært mange gårder. Avhengigheten av sjøfangst og fiske framgår klart gjennom arkeologiske undersøkelser av norrøne bosetninger i Nord-Norge, men ble også påpekt av Ottar, som ikke bare fortalte kong Alfred om åkerbruk og husdyrhold, men også om fangst av hvalross og hval.

Nordnorsk gårdsforskning

I flere tiår var arkeologisk gårds- og bosetningsforskning synonymt med undersøkelser av «gårdsanlegg», altså plasser der det finnes hustuffer, steingjerder, rydningsrøyser osv. som er synlig over bakken. Hustuftene er relativt tydelige i lendet og markerte med langstrakte veggvoller. Vollene er spor etter overgrodd og sammenraste steinmurer, som var lagt opp som et ytre vern omkring det «egentlige» huset, som var tømret. Ut fra husene går det ofte buveier eller geiler som ender i en utgard som skiller innmark og utmark. I innmarka finnes det rydningsrøyser og åkerrein, og ofte også gravhauger. Det er

Bildetekst side 20: Dobbel skålspenne av bronse funnet i Steigen.

Foto: June Åsheim, Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

særlig på Lista og Jæren at gårdsanlegg av denne typen er utbredt, men de forekommer også rundt Oslofjorden, samt i Nordland og Troms.

Det er godt over hundre år siden de første hustuftundersøkelsene fant sted på sørvestlandet, og i mellomkrigsårene ble mye av grunnlaget lagt for den arkeologiske gårdsforskningen gjennom systematiske utgravningskampanjer i Vest-Agder og Rogaland. Her nord kom man imidlertid først i gang en generasjon senere. Hans Egenæs Lund ved Tromsø Museum registrerte riktignok flere steder med synlige hustuffer i årene etter krigen, men den første utgravningen ble ikke gjennomført før Jens Storm Munch fra samme institusjon satte spaden i jorda på Greipstad på Kvaløya, og snart fikk følge av Gerd Stamsø Munch i Beiarn og

Skjerstad, og av Kari Støren (Binns) på Tussøy i Tromsø. Senere undersøkelser og analyser i Lofoten har ført til at Vestvågøy er det området i Nord-Norge der bebyggelsen fra jernalder og vikingtid er best kjent.

I hele Norge har maskinell flateavdekking som utgravingsmetode lagt alen til vår kunnskap om vikingtidens bosetning og bebyggelse. Metoden ble hentet fra Danmark, der man allerede på 1960-tallet hadde begynt å avdekke store bosetningsområder i dyrket mark med gravemaskin. Ved å fjerne matjordslaget kunne man påvise konstruksjonspor etter hus i undergrunnen, oftest i form av stolpehull etter takbærende stolper, men også vegggrøfter, rester av ildsteder etc. Her til lands kom gjennombruddet for flateavdekkingen på 1980-tallet, men det skulle ta ytterligere nesten 30 år før

den første større flateavdekkingen fant sted i Nord-Norge, nærmere bestemt på Kveøya i Sør-Troms.

Det er derfor grunn til å tro at bildet av vikingtidsgården i nord vil utfylles og kanskje forandres i årene som kommer. Fram til da er vi henvist til å trekke veksler på mer tradisjonelle kilder som utgravning av synlige hustuffer og gårdsanlegg, vegetasjonshistoriske undersøkelser og forsiktige tilbake-slutninger fra yngre, og bedre kjente forhold.

Jordbruket i nord

Hvordan ser så landsdelens jordbruk ut fra et nyere utsiktspunkt? Petter Dass trakk opp kontrasten mellom forholdene henholdsvis nord og sør i Troms:

«I Tromsen har ingen Mand Plog eller Harv,
dem levnes ei Sæd eller Ager til Arv,
man Jorden i Furer ei velter.

I Senjen man nogensteds ploier og saar.
Dog vil dem Afveksten ei lykkes hvert Aar,
Thi Kulden der meget regierer.»

Dette er et bilde som stemmer nokså godt overens med situasjonen slik den beskrives i andre kilder fra tidlig nytid. Der skildres Nord-Troms som

Gullgubbe funnet i langhuset på Borg, Vestvågøy.

Foto: Adnan Icacig, Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

grenselandet mellom samer og bumenn, mens Sør-Troms, det senere Senja len, har eldre og tettere bosetning, og det finnes gamle bondebygder rundt Kvefjord og Trondenes. Yngre jordbruksbygder finnes i Astafjord, Dyrøy, Tranøy og Lenvik. På yttersiden av Senja er jordveien mindre, og fiske og fangst har vært av større betydning. I dette perspektivet er Finnmark, sett med norske øyne, først og fremst skattland og fangstmark.

Helt representativ kan ikke denne beskrivelsen være når det gjelder vikingtiden. Ottar nevner jo at han hadde åkrer som han pløyde, og i yngre sagaer hører vi om Sigurd fra Trondenes og sønnen Asbjørn Selsbane, som dyrket korn og holdt store gjestebud hver høst. En delvis forklaring på misforholdet mellom eldre og nyere kilder kan være at Novgorod i tidlig middelalder overtok mye av den gamle pels- og skinnhandelen fra nord, mens Bergen vokste fram som en hovedaktør i tørrfiskeksporten og førte til at livsgrunnlaget mange steder nordpå. Fra da av også i Finnmark, ble innrettet mot spesialisert fiske, mens korn og andre jordbruksprodukter i større grad ble hentet utenfra. Først ut på 1600-tallet, da fiskeprisene falt kraftig og kornet relativt sett ble vesentlig dyrere, ble mange av værene på ytterkysten i Troms og Finnmark nedlagt, og mange steder ble det tatt opp gårder med et bredere næringsgrunnlag inne i fjordene og på lunere steder langs leia, der hovedvekten ble lagt på husdyrhold ved siden av fisket. Korn dyrking i større skala møter vi igjen først på 1700-tallet.

Dersom vi vender oss til arkeologiske og pollenbotaniske resultater, blir tidsdybden en ganske annen. Da finner vi nemlig sikre, men indirekte spor etter mennesker som drev jordbruk i Nord-Norge så tidlig som rundt 1000 f.Kr., med ekspansjonsfaser både ca. 600 f.Kr. og ca. 300 f.Kr. Det er først og fremst pollendiagrammene som hittil har kunnet dokumentere denne utviklingen, men det har de til gjengjeld gjort så langt nord som til Malangen, og med spredte funn helt til det vestlige Finnmark. Direkte spor etter disse eldste jordbruksbosetningene er det foreløpig færre av – men de finnes, blant annet på Kveøya.

Når vi så kommer inn i det første årtusen, i romertid og folkevandringstid, møter vi de gårdsanleggene med synlige hustufter som ble nevnt innledningsvis. Det ser ut til at disse oftest har bestått av et enkelt langhus med kombinert bolig og fjøs, og gjerne med et naust i tillegg. Av og til finner man også rydningsrøyser, gjerderester og spor etter fegater. Vi finner slike anlegg i Lofoten og Vesterålen, samt på Senja, Kvaløya og Helgøya. Gårdsanleggene fra eldre jernalder må være gårder i den forstand vi var inne på innledningsvis, og i flere tilfeller viser det seg at de fremdeles er bosatt og i drift i vikingtid. Mens man ofte har regnet med at lignende gårdsanlegg på sørvestlandet

Minityr av gullblekk funnet på Borg.
Figurene på bildet tolkes som vaneguden
Frøy og jotunkvinnen Gerd.
Foto: Olga Kvalheim, Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

har blitt lagt øde i slutten av folkevandringstid, er det kontinuitet som preger anlegg som Kvistadvika i Skjerstad og Moland på Vestvågøy.

Husene på gården

De tilgjengelige kildene tyder på at vikingtidens norrøne bosetningsform i landsdelen var basert på enkeltgårder. Som i Norden for øvrig i begynnelsen av vikingtiden, var det det flerfunksjonelle langhuset som rådet grunnen. Disse bygningene var en videreføring av en hustype med opprinnelse helt tilbake i bronsealderen, mer enn 1500 år tidligere. De klassiske langhusene med alle gårdens funksjoner under ett tak, nådde imidlertid sitt høydepunkt i folkevandringstiden. Vikingtidens langhus var oftest treskipede, og de tre «skipene» oppstod idet man

brukte (oftest) parvist reiste stolper som bærende konstruksjon i huset. De takbærende stolpene var som regel nedgravd for å øke stabiliteten, og ofte er det ikke andre spor etter datidens bygninger enn selve de gjenfylte hullene etter stolpene arkeologene finner. Stolpehullene kan på sin side være foret med stein som har holdt de for lengst fortråtnede stolpene på plass, og tidvis viser det seg at stolpene endatil har vært plassert på et underlag av stein eller tre. Avtrykkene etter stolpene er sjelden mer enn 20–25 cm i diameter og 50 cm dype. Men det finnes unntak – i særlig store prestisjebygninger som den såkalte «kongehallen» i Gamle Lejre

på Sjælland, kan stolpediameteren ha vært over halvmeteren, og de kan ha vært gravd så mye som to meter ned i bakken. Slike voldsomme dimensjoner tyder på at disse bygningene har vært spesielt høye, og man kan sågar spørre seg om de har hatt to etasjer.

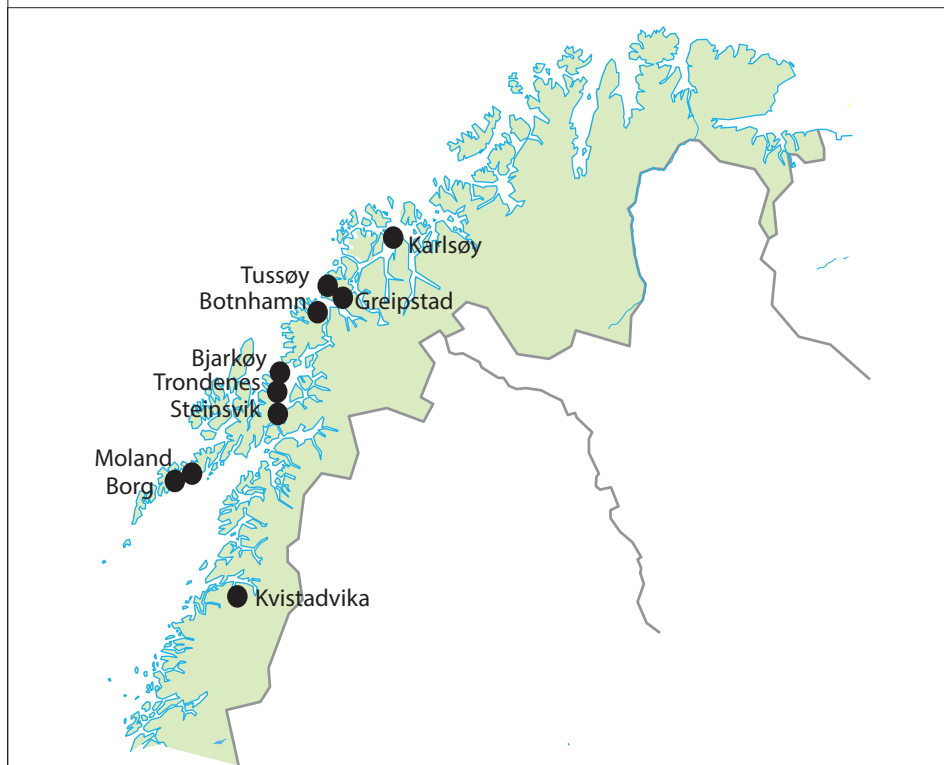
Jordgravde stolper har forresten vært vanlig en del steder til langt inn i nyere tid – blant annet på Sørvestjylland og i Skånes «risbygder». I norsk arkeologisk litteratur kalles ofte de treskipede bygningene, som man finner spor etter når man flateavdekker, for grindhus. Det gjentas gjerne at slike hus har vært bygd i grindkonstruksjon. Men

grindverket er sannsynligvis en relativt sen og særegen vestnorsk utvikling av den eldre stavkonstruksjonen, og blant annet i Nordland har den såkalte stavlinekonstruksjonen, som ikke fordrer parvise stolper, vært nokså vanlig i naust og uthusbygninger i nyere tid.

Veggene har kunnet være av ulike materialer. I eldre vikingtid har vegger av leirklint flettverk vært vanlig mange steder, men fram mot middelalderen overtar plankevegger. Trolig har det vært nokså utbredt at veggene i ett og samme hus kunne være bygd av ulike materialer, og i forskjellige teknikk, slik det blant annet er kjent fra Hedeby, og slik man også kunne oppleve på den nordiske landsbygda helt inn i moderne tid. I en del områder var det vegger av torv som dominerte. Slik var det i Nord-Norge.

Særlig høye har neppe de vanlige langhusene vært: Et heldig funn av kassert veggømmer fra en brønn i Vorbasse i Danmark skriver seg for eksempel fra en bygning med en vegg høyde på 1,8 meter. Til gjengjeld har takflatene på vikingtidens langhus vært store, og i mange tilfeller har takryggen vært krum. Disse egenskapene, kombinert med at også selve grunnplanet gjerne var skipsformet, med buede langvegger, innebar at langhusene for en moderne betrakter antagelig ville ha gitt et nokså eksotisk inntrykk. Takene var ellers tekket med lokale materialer, som

Lokaliteter omtalt i artikkelen.

torv, lyng, takrør og eikespon. Det er ofte mulig å skille ut døråpninger i de utgravde hustomtene, men vi vet mindre om hvordan selve dørene har sett ut. De fåtallige gangene dører er bevart i arkeologiske kontekster, det være seg fra jernalder eller fra vikingtid, er det så å si alltid tale om enkle plankedører, og de er ofte påfallende lave. Noen generell regel er det imidlertid ikke, og en bevart dør fra Hedeby i det nåværende Schleswig-Holstein har åpenbart vært tilpasset en døråpning av størrelse mer eller mindre som dagens. Enkelte heldige funn viser videre at man også har hatt lysåpninger i husene. Fra Kaupang i Vestfold kjenner vi et rundt vindu som er gjenbrukt som brønnmateriale. Slike mindre glugger kalles på norrønt «vindauga» – vindens øye. For øvrig fikk man noe dagslys inn i huset gjennom ljoren i taket, der røyken fra det åpne ildstedet i boligrommet slapp ut.

Grunnleggende sett er hovedhusets arkitektur den samme like fra begynnelsen av jernalderen til omkring år 1000. Nokså konstant er husene ca. 5 m brede og har innganger midt på hver langvegg. Men går vi i detaljer, er det trekk ved vikingtidens langhus som er karakteristiske nettopp for denne perioden. Byggeskikken var imidlertid i rask forandring i vikingtiden. Den mest avgjørende endringen skjedde i yngre vikingtid, da det blir vanlig med rene bolighus i en del områder. Det dreier seg i realiteten om et av de store vannskillene i skandinavisk byggeskikk. I 900-årene oppheves nemlig det samværet mellom folk og fe under samme tak som hadde eksistert siden

yngre bronsealder. Riktignok fantes det enkelte rene bolighus også i tiden forut for vikingtiden, men de flerfunksjonelle langhusene var langt vanligere. Langhustradisjonen ser imidlertid ut til å leve lenger i Nord-Norge enn i Sør-Skandinavia.

Hus på hus

Gårdshaugene er et karakteristisk og svært interessante trekk i vår landsdel. De har mye til felles med de såkalte «værftene» i marksområdene på det sørvestlige Jylland og lenger sør, men gårdshaugene er ikke et resultat av at man har kastet opp en kunstig haug som fundament for bebyggelsen, slik tilfellet er med «værftene». Gårdshaugene, som det finnes nærmere 2000 av i Nord-Norge, først og fremst i området fra Salten til Nord-Troms, er tvert imot kulturlag som har bygd seg opp gjennom lang tids bosetning. De består av avfall fra beboelsen, gjødsel fra fjøset og rester av hus som delvis var bygd av torv. Det ser ut til at antallet kyr på gården har vært avgjørende for gårdshaugenes utstrekning og mektighet. Gårdshaugene dekker gjerne et areal på 1000–3000 kvadratmeter, og de har vanligvis en tykkelse på mellom én og tre meter.

På enkelte plasser kan man finne gårdshauger som er vesentlig større enn dette. Den på Øvergården på Bjarkøy er 100 ganger 150 meter i utstrekning, og på det gamle høvdingsetet Trondenes ved Harstad ligger en annen kjempe av en gårdshaug. Gårdshaugen på Trondenes er dessuten en av de eldste,

ettersom bunnlagene viser seg å være avsatt alt et par hundre år før Kr.f. Også flere andre gårdshauger har gitt bunndateringer til eldre jernalder, mens akkumuleringen av kulturlag andre steder først ser ut til å begynne i vikingtid eller noe senere. Situasjonen i Harstad by er spesiell, ettersom det der finnes flere markante gårdshauger inne i det moderne bysentrum.

Bevaringsforholdene i gårdshaugene er vanligvis meget gode. Det fortelles fra Trondenes i 1879 at «møgen opdyngedes sålænge på alle husets fire sider, indtil det ei blev mueligt at bringe quæget derind, og da måtte de bygge et nyt», og fra Senja 15 år tidligere heter det at «fæhus på fæhus er nedråtnet, så man finder spor efter dem i 4 å 5 alens dybde». På Bergsodden i Harstad ble lag på lag med til sammen ni påfølgende hus fra jernalder til 1700-tallet undersøkt så sent som i 2009.

Høvdinggårdene

Så langt man kan tro på gravfunnenes vitnesbyrd, foregikk det en bosetnings-ekspansjon i vikingtiden langs innerleia helt nord til Tromsø, og også mer spredt enda lenger nord. Flere steder i nord vitner både skriftlige og arkeologiske kilder om at det har bodd stormenn og høvdinge. Tenk bare på helt spesielle gjenstandsfunn som «gulløksa» fra Botnhamn på Senja eller sverdet fra Steinsvik i Lødingen – mens saga-tradisjonen også mener å vite at flere av disse stormennene rømte landet i forbindelse med rikssamlingen. Bjarkøygodset, som var det eneste av de store

jordeiendommene i nord som besto også etter vikingtiden, kan gi en antydning om hvor rike og mektige enkelte av høvdingene i Hålogaland kunne være den gangen. Det besto av eiendommer og rettigheter fra grensen mot Nordland i sør til Måsøy i Finnmark i nord.

Ottar, som fortalte til kong Alfred at han bodde «lengst nord av alle nordmenn», har trolig hatt sin gård på kysten av det nåværende Troms fylke, helst et sted mellom Bjarkøy i sør og Karlsøy i nord. Sør for dette kystområdet ligger de store øygruppene Lofoten og Vesterålen, og i Lofoten har arkeologer påvist en helt spesiell gård fra vikingtiden – en bebyggelse som sikkert har tilhørt en høvding fra samme sosiale og kulturelle miljø som Ottar. Det er selvsagt Borg, med sin dominerende plassering i det åpne landskapet på Vestvågøy, det dreier seg om. Ved inngangen til vikingtiden hadde Borg vært et sted utenom det vanlige alt i flere hundre år. Alt på 500-tallet ble det reist et usedvanlig stort hus her. Den 67 meter lange bygningen var ellers bygd på tradisjonell måte, som et treskipet hus med plass til både mennesker og dyr under samme tak.

Det er ikke bare størrelsen og den monumentale beliggenheten oppe på høydedraget ved Borg som særpreger huset. Et av rommene i boligdelen var nemlig en hall, altså et rom der høvdingen hadde sitt høysete, og der det ble holdt gjestebud og blot. Langhuset som ble oppført i 500-årene, ble et par hundre år senere ombygd og gjort enda større, slik at lengden nå var hele 83 meter! Da huset til slutt ble fraflyttet en

gang på 900-tallet, hadde det med noe varierende utforming stått i 400 år.

Da lokaliteten på Borg var gjenstand for arkeologiske utgravninger i 1980-årene, gjorde man gjenstandsfunn som man fram til da neppe hadde forestilt seg var mulig 300 km nord for polarsirkelen. Drikkebegre og vinkanner i glass og keramikk understreker at høvdingene på Borg har ført et aristokratisk levesett med tydelige referanser til stormannsmiljøer i Frankrike og England, samt i Sør-Skandinavia.

Litteratur:

Johan E. Arntzen & Ingrid Sommerseth (red.) 2010. *Den første gården i Nord-Norge. Jordbruksbosetning fra bronsealder til jernalder på Kveøy*. Tromsura nr. 39. Tromsø.

Reidar Bertelsen & Raymond Lamb 1995. Settlement mounds in the North Atlantic. I R. Bertelsen (red.): *Sentrale temaer i Nordnorsk mellomalder-arkeologi*. Tromsø.

Lisa Gay Bostwick, Kåre Hansen & Ole Bernt Olsen 1996. *Jorda er maktens kjerne – 2000 år på Tjøtta gård*. Bodø. Håvard Dahl Bratrein 1989. *Karlsøy og Helgøy bygdebok* b. 1. Hansnes.

Trude Aga Bruun 1995. *Sagaøya i det norrøne grenselandet – høvdingsetet på Bjarkøy*. Tromsø.

Olav Sverre Johansen 1979. *Jernaldergårder i Nord-Norge*. I R. Fladby & J. Sandnes (red.): *På leiting etter den eldste garden*. Oslo.

Olav Sverre Johansen 1990. *Synspunkter på jernalderens jordbrukssamfunn i Nord-Norge*. Stensilserie B 29. Tromsø. Inger Storli 2006. *Hålogaland før rikssamlingen. Politiske prosesser i perioden 200–900 e.Kr.* Oslo.

Frans-Arne Stylegar er direktør for Varanger Museum. Han er utdannet arkeolog, og har tidligere vært fylkesarkeolog og

fylkeskonservator i Vest-Agder. E-post: Frans-Arne.Stylegar@varangermuseum.no

Historia om en gravhaug fra vikingtid på Ness i Hamarøy

Johan E. Arntzen

På Ness i Hamarøy gravde Tromsø Museum i 2010–2011 ut en gravhaug fra vikingtida. Dette skjedde fordi den var utsatt for stor skade og sto i fare for å forsvinne. Riksantikvaren bevilget derfor ekstraordinære midler slik at Tromsø Museum skulle kunne sikre den kunnskapen om forhistoria som denne haugen skjulte.

Det meste vi vet om vikingtida i Nord-Norge baserer vi på tolkninger av sagatekster og forskning på gravgods og synlige gravminner. Skikken med å gravlegge den døde i haug eller røys var vanlig i Skandinavia fra bronsealder (1800–500 f.Kr.) og ut jernalderen (500 f.Kr.–1050 e.Kr.). Noen av de største og mest imponerende gravmonumentene fra hele denne «gravhaugperioden» er fra vikingtid (ca. 800–1050 e.Kr.). Foruten personlig utstyr, verktøy, smykker, våpen og dyreoffer ble også båter lagt ned i noen av de rikeste gravene.

I Nord-Norge var det som i resten av Skandinavia disse synlige gravmonumentene som først ble gjenstand for utgravninger. Først av amatører og skattejegere, dernest av de første arkeologene. I perioden 1874–1922 ble det gravd ut hele 800 gravhauger og røysen i landsdelen. Til sammenligning

ble det i tiden mellom 1990–2009 gravd ut under ti graver av denne typen i Tromsø Museums distrikt (Nord-Norge nord for Rana kommune).

Faget arkeologi var i den tidlige fasen først og fremst fokusert på gjenstander og det å ordne disse i et kronologisk system. Mens utgravningen av gravhaugen på Ness i 2010 og 2011 tok seks uker fordelt på to år med opp til seks personer i arbeid, brukte Tromsø Museums utsendte arkeolog fire dager på å grave syv gravhauger på samme sted i 1901. Til å hjelpe seg hadde han noen gårdsgutter. Årsaken til at det tar så mye mere tid å undersøke et slikt kulturminne i dag enn det gjorde på tidlig 1900-tall er at vi nå fokuserer på en lang rekke andre aspekter enn bare gravgavene. Dette gjør det mulig å utvide og berike tolkningene i langt

større grad enn hva som er mulig med den begrensa kunnskapen en beskrivelse av gravgavene kan gi. Til tross for at vi har en stor mengde gravgods fra vikingtidens gravhauger i Nord-Norge vet vi lite om begravelseritualer og religiøse forestillinger knyttet til disse monumentene.

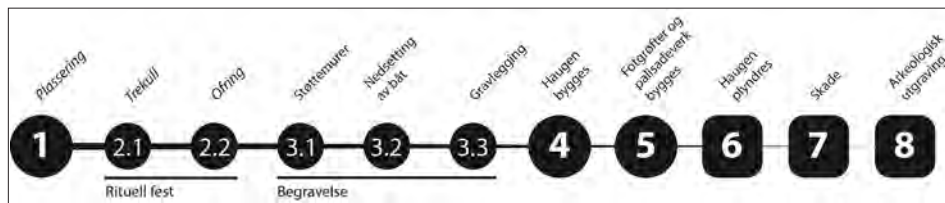
For å maksimere mulighetene for å tolke selve gravritualet og om mulig avdekke ulike stadier av dette ble en annerledes gravemetode enn hva som har vært vanlig tidligere valgt på Ness. Haugen ble gravd etter kontekstuell metode, noe som betyr at absolutt hele monumentet

Under: Hendelsesforløpet fra plassering av gravhaugen til den arkeologiske utgravinga på 2000-tallet.

Illustrasjon: Johan E. Arntzen.

Bildetekst side 27: Perler av glass og leirskifer funnet i en grav på Tisnes, Kvaløya.

Foto: Mari Karlstad, Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

er dekonstruert i motsatt rekkefølge som det var konstruert. Underveis ble alle funn registrert og et detaljert dokumentasjonsarbeid gjort.

Summen av dokumentasjonen og funnene fra utgravinga gjør det mulig å konstruere en sekvens av handlinger og hendelser som alle forteller om en storslått begravelse på Ness for over 1100 år siden. Den følgende teksten er ei tolkning av haugens historie slik som den fremstod ved utgraving. Det vil si at vi begynner ved haugens tilblivelse og jobber oss fram mot nåtid.

Plasseringa

Man bygger ikke en stor gravhaug hvor som helst; den har en funksjon i landskapet. Om vi ser på plasseringa til haugen på Ness er det tydelig at den henvender seg både mot havet og mot landskapet til lands. Den har vært synlig fra skipsleia for de som har kommet fra vest på vei sørover og har også vært synlig for de som har kommet til Ness fra innlandet. Årsaken til denne plasseringa har blant annet vært å vise eierskap og hevd til dette stedet utad. Sammen med de vel 28 andre gravhaugene og røysene på Ness gjør gravhaugen forhistoria meget synlig i landskapet fortsatt. Den utgravde haugen ligger dessuten bare noen få meter fra en identisk og like stor haug.

Plasseringa til gravhaugen på Ness. Gravminner fra jernalderen er markert med rødt.

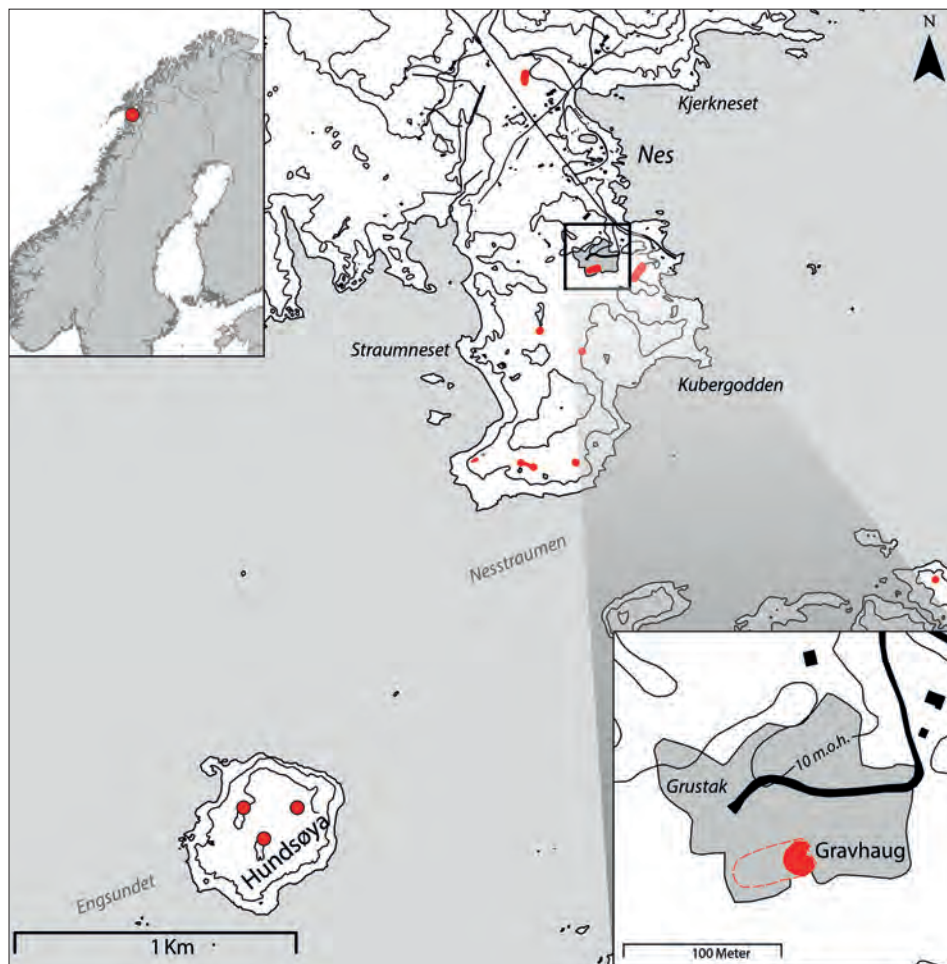
Illustrasjon: Johan E. Arntzen.

Stedet hvor haugene er konstruert kan kanskje ha hatt betydning for ei spesiell slekt.

Valget av plassering har ikke vært fritt for pragmatikk da gravhaugen er bygd på ei naturlig svak forhøyning i landskapet. Dette har uten tvil gjort det lettere å få monumentet stort og imponerende.

Festen

Før selve begravelsen har det foregått en stor fest på stedet hvor haugen ble bygd. Dette har vært en del av begravelsesritualet og har inkludert ofringa av blant annet tre hester. På den svake forhøyninga som haugen er bygd ble det funnet tenner og bein. Disse var spredt over hele haugens utstrekning på

den gamle bevarte markoverflata. Flere bein har hatt skjæremerker og de har tilsynelatende blitt kastet vilkårlig rundt omkring. Antakelig som ei avslutning på denne festen har det blitt gravd to store groper på hver side av der hvor mannspersonen senere ble begravd. Den ene gropa er spesielt interessant da den inneholdt et tilnærmet helt hesteskjelett. Denne hesten, som har vært på størrelse med en nordlands- eller islandshest, har blitt halshugget med sverd eller øks, buken er sprettet opp mens både det ene bakbeinet og begge frambeinene er hugget eller revet av. Fra haugens senter og i en linje ned mot offergropa ble både hestens hode samt de manglende beinene funnet. Det kan altså se ut som om dyret nærmest har blitt slaktet ned i fart på vei mot gropa.

I gropene ble det påvist tykke lag med omdannet organisk materiale noe som antakelig dreier seg om andre typer matoffer.

Denne festen bærer ikke preg av å være nøye bundet etter strenge regler men har hatt tydelige kaoselementer i seg. Ofringen har blant annet bestått i å slenge dyrenes kroppsdeler rundt på haugen.

Begravelsen

Før haugen ble bygd har den døde blitt plassert i en båt med en rekke gravgaver. Det første som har skjedd er at to rekker stor stein har blitt lagt opp parallelt motstående for å støtte opp båtripene. Man har deretter gravd ut ei

renne mellom støttemurene og dradd inn den 12 meter lange båten. Etter dette har den døde og gravgavene blitt lagt ned midt i fartøyet. Analyser av skjelettet til den gravlagte viser at det dreier seg om en mann i 50–60-årsalderen. Ved siden av den døde, som antakelig har vært plassert på et grovt ullteppe, har det blitt lagt ned et ti kilo tungt stokkanker. Den døde har hatt på seg ei silkehette med innvevd sølvtråd. I fotenden har han fått med seg to malte skjold mens han har hatt ei over 20 cm lang ringnål i sølv festet langs det ene låret. Den største gjenstanden etter ankeret var ei 40 cm stor klinket jerngryte som lå opp ned til høyre for mannen. De øvrige gravgavene har blant annet inkludert et hestebissel, ulike reimer og reimbeslag med gullforgylling, en pilspiss, noen perler og antakelig en beinkam. På grunn av den moderne skaden på gravhaugen er det likevel vanskelig å gjengi eksakt hva mannen hadde med seg.

Gravgavene viser at personen som har blitt gravlagt har hatt en høy status i samfunnet. Funnmaterialet er uvanlig rikt og sett i sammenheng med størrelsen på gravmonumentet er dette en av de rikeste vikingtidsgravene vi kjenner fra Nord-Norge. Gryta og ankeret har faktisk sine nærmeste paralleller i funn fra Gokstad- og Oseberghaugene.

Gravleggingen har blitt fullendt ved at deler av båten har blitt fylt opp med

Gullforgylt reimspenne fra Ness.

Mari Karlstad, Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

stein, og man har deretter gått i gang med å bygge haugen.

Haugbyggingen

Konstruksjonen av gravhaugen har vært den mest omfattende delen av det som skjedde på Ness for 1100 år siden. Med sin imponerende størrelse på hele 23 meter i diameter og over tre meter i høyde er det betydelige masser som har vært flyttet på for å konstruere monumentet. Likevel har haugbyggerne vært pragmatiske i forhold til arbeidet, og utelukkende benyttet skjellsand som har vært hentet like ved og rundt der hvor haugen ble bygd.

Gjennom utgravingsmetoden som ble benyttet på Ness ble det klart at flere detaljer ved denne haugen avvok betraktelig fra hva vi kjenner fra andre hauger av denne typen i Norge. Etter at enorme mengder skjellsand har blitt lagt opp over båtbegravelsen har nemlig haugbyggerne konstruert ei opp til en meter dyp fotgrøft rundt monumentet. Ved utgravningen av denne ble det også klart at haugen ikke har vært rund, men sannsynligvis nirkantet.

Det som var mest uventet var likevel funnet av 34 stolpehull i denne fotgrøfta. Disse er spor etter store og tykke trestokker som har vært plassert regelmessig rundt hele haugens omkrets. Dette palisadeverket har gjort at monumentet har fremstått langt mer

Ringnål i sølv fra Ness.

Foto: Johan E. Arntzen.

imponerende enn det gjør i dag. Det ble også påvist overganger i fotgrøfta på steder hvor det ser ut til å ha vært passasjer inn mot midten av haugen. Man kan derfor se for seg at monumentet har hatt rituell verdi og funksjon også en god stund etter selve begravelsen fant sted. Denne detaljen med palisadeverk rundt gravhaugen er så godt som ukjent fra norsk vikingtid, selv om vi kjenner til enkelte eksempler med stolpehull i tilknytning til graver. Den nærmeste parallellen er faktisk gravhauger fra bronsealderen på kontinentet hvor omfattende palisadeverk har omkranset monumentene.

Haugbrottet

En stor andel av de kjente haug- eller røysbegravelsene fra gravhaugperioden i Skandinavia er plyndret. Det er ikke slik at disse hendelsene utelukkende

Hesteskjelett funnet i den ene av offergropene i gravhaugen på Ness. Merk at både frambeinene, hodet, samt det ene bakbeinet mangler.

Foto: Johan E. Arntzen.

skal forstås som skattejakt hvor motivasjonen har vært å tilrane seg verdisaker. Det er heller ikke slik at disse haugbrottene har skjedd i moderne tid, vi vet faktisk i flere tilfeller at plyndringene har skjedd allerede i vikingtid. Dette gjelder eksempelvis Osebergbegravelsen hvor plynderne etterlot seg flere trespader som har blitt datert til siste del av vikingtid, noe over

100 år etter at selve begravelsen fant sted.

Vi lyktes ikke i å datere haugbrottet på Ness direkte, men flere observasjoner gjør det sannsynlig at også denne hendelsen må tidfestes ganske kort tid etter at begravelsen fant sted. Brottet har gått inn fra toppen av haugen og rett ned mot midten, der hvor mannen var gravlagt. Dette har ført til at store deler av overkroppen var flyttet på, og hodeskallen ble funnet i plyndringsmassene langt over sin opprinnelige posisjon. Vi fant også deler av overarmene til den gravlagte i anatomisk korrekt posisjon tydelig utkastet av plyndringen, noe som viser at liket kanskje ikke var gått helt i forråtnelse da brottet fant sted.

Til spørsmålet om hva som ble fjernet fra grava kan vi bare spekulere, og

Stokkanker fra Ness.

Foto: Adnan Icgagic, Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

den moderne gravemaskinskaden gjør det ytterligere komplisert. Likevel vil det være sannsynlig at et sverd kan være blant sakene som ble tatt, dette fant vi nemlig ingen spor etter i grava. Hendelsen kan kanskje forstås som ei markering av et maktskifte på Ness, hvor noen har gått inn for å markere avstand til tidligere maktpersoner for å gi seg selv hevd over stedet.

Gravemaskinskaden

Den siste observerbare hendelsen på Ness er av nyere art. På 1980-tallet ble det hentet ut store mengder skjellsandmasser fra sandtaket hvor gravhaugen er lokalisert. I forbindelse med dette ble en relativt stor del av gravhaugen skadet ved inngrep av en gravemaskin. Motivasjonen for å grave rett inn i den store haugen, som man uten tvil viste hva var, er det vanskelig å få klart for seg. Kanskje var det nysgjerrighet over hva som kunne skjule seg der inne. Gravearbeidet har imidlertid blitt avbrutt etter at et godt jafs av gravkammeret var tatt. Denne skaden så vel som øvrig aktivitet i sandtaket var bakgrunnen for Tromsø Museums utgravinger i 2010 og 2011.

Avslutning

For en arkeolog er det helt spesielt å grave ut ei forhistorisk grav. Ei

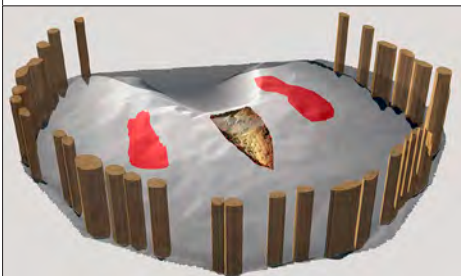
Mastfoto av gravhaugen på Ness etter avtorving. På bildet ser man fotgrøftene og vinklene tydelig.

Foto: Johan E. Arntzen.

gravlegging er et resultat av en serie beviste handlinger og hendelser. En boplass er på den andre siden spor etter et mangfold av aktiviteter og handlinger som av tilfeldige årsaker lar seg dokumentere arkeologisk. Gjennom å detaljundersøke en gravhaug som den på Ness kommer vi nært inn på hva som faktisk har foregått i forbindelse med innvielsen av gravstedet, selve gravritualet, og gravhaugens historie frem mot nåtid. Ness-begravelsen forteller oss om kompleksiteten og det store meningsinnholdet som lar seg spore i monumentale graver av denne typen.

Gravhaugen på Ness forteller også at dette stedet har hatt en viktig posisjon i vikingtidens Hålogaland. Størrelsen på gravmonumenter kan i seg selv tolkes til å si noe om maktstrukturer i fortida. Ness-haugen faller inn under den sjeldneste kategorien av spesielt store gravmonumenter. Av de kjente gravhaugene i Nord-Norge faller bare fire prosent inn under den største kategorien på mellom 21 og 30 meter i diameter. Det uvanlig rike gravgodset peker også klart i retning av at vi her har å gjøre med det øverste sosiale sjikt. Til tross for at flere av de opprinnelige jernaldergravene som har vært på Ness

har blitt fjernet gjennom århundrer med jordbruk og bosetting finnes det fortsatt 29 intakte gravminner på stedet. Dette er en uvanlig stor tetthet for ei lita jordbruksbygd, og da flere av haugene er mellom 10 og 25 meter i diameter er det nærliggende å tenke seg at Ness har hatt en maktposisjon i Saltenområdet over lang tid. Selv om Ness ikke gis noen status i sagalitteraturen står ikke kulturminnene her noe tilbake for de som finnes på antatte høvdingseter som Tjøtta eller Bjarkøy. Kanskje er det en ukjent Håløyghøvdingens begravelse vi her har med å gjøre? For å komme nærmere inn på disse spørsmålene må det gjøres flere arkeologiske undersøkelser på Ness.

Tolkningene og beskrivelsene som er gitt i denne teksten er uansett bare et lite utvalg av hva det store materialet fra Ness har å by på.

Takk:

Torstein Sjøvold for arbeidet med osteologien, samt mange interessante samtaler. Takk til Viggo Aspvik for lokalkunnskap og engasjement. Også mange takk til deltagerne på utgravningen begge sesonger samt konservatorene som har arbeidet med materialet i etterkant.

3D-rekonstruksjon av haugen basert på dokumentasjon fra utgravinga. De røde markeringene er offergropene, mens båtformen i midten representerer båten slik den ble dokumentert. Den moderne skaden ses øverst i bildet.

Illustrasjon: Johan E. Arntzen.

Litteratur:

- Arntzen, J. E. 2011. En «palisadehaug» fra yngre jernalder i Nord-Norge? *Nicolay* 114:33–42.
- Bill, J. and A. Daly 2012. The plundering of the ship graves from Oseberg and Gokstad: An example of power politics? *Antiquity* 86(333):808–824.
- Gansum, T. 2004. Hauger som konstruksjoner: Arkeologiske forventninger gjennom 200 år. GOTARC Series B 33. Göteborg.
- Holm-Olsen, I. M. 1989. 112-års fortidsminneregistrering i Nord-Norge 1874–1986. Et forskningshistorisk tilbakeblikk. I *Framskritt for fortida i nord*. I Povl Simonsens fotefar, redigert av R. Bertelsen, P. K. Reymert og A. Utne, s. 17–39. Tromsø Museums Skrifter XXII.
- Storli, I. 1985. Håløyghøvdingen. Om grunnlaget for og vedlikeholdet av høvdingmakt i jernalderen, med vekt på Sør-Salten. Magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.

Johan E. Arntzen er utdannet Master i arkeologi ved Universitetet i Tromsø. Han arbeider nå med doktorgraden ved Tromsø

Museum hvor temaet er Nord-Norges tidligste jordbruksbosetting. Han ledet utgravningene av gravhaugen på Ness i Hamarøy mellom 2010–2011. E-post: johan.arntzen@uit.no

Vikingens sverd – bare et drapsvåpen?

Roger Jørgensen

Sverdet var vikingens mest prestisjefulle våpen.

Den som bar et rikt utsmykket sverd signaliserte ikke bare at han var en stor kriger, men også en mann med makt, autoritet og høy status. Mange sverd ble ansett for å ha magiske evner og krefter, noe som gjorde at de hadde en særstilling blant vikingenes våpen.

*Sverdflammer brente
i blodige sår,
langspyd lutet
for liv å ta,
blodsjøen bruste
mot sverdneset,
flo av piler falt
i fjæra på Stord.*

Sverdkamp beskrevet av Øyvind
Skaldespille i Håkonarmål.

Kaptein Sabeltann er ingen viking, men han er en mester til å slåss med sverd. Mange norske barn har tilbragt utallige timer med øret klistret til kassett- og cd-spiller lyttende til kapteinens historier før de levde ut hans eventyr i egne kamper med sine tre-sverd. For mange av dagens unge og voksne er tre-sverdene erstattet av digitale sverd i ulike nettbaserte spill, men fasinasjonen for sverdets magi er i behold.

Bildetekst side 34: Tveegget sverd funnet i en grav på Mjønes, Bodø kommune.

Foto: Mari Karlstad, Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

På film, i fjernsynsserier, i bøker og museumsutstillinger oppleves i dag en økt interesse for mye av det som har med vikingene og vikingtiden å gjøre. Særlig rettes fokus mot vikingenes krigstokter, og vikingtidens våpen vies stor oppmerksomhet. Dette er ganske naturlig da våpen utgjør en betydelig del av de arkeologiske gjenstandene vi har fra vikingtiden og blant disse står sverdet i en særstilling. I våre fortellinger om fortiden og i de norrøne sagatekstene omtales de største og vakreste sverd i poetiske ordelag som vikingens fremste og mest myteomspunne og prestisjefulle våpen.

Sverdets utvikling

For å lage sverd må man ha tilgang til metall og de første sverdene i Norden dateres til den første metallbrukende perioden, eldre bronsealder (1750–500 f.Kr.). Bronse, som er en blanding av kopper og ca. 10 % tinn, var et forholdsvist kostbart metall. I Nord-Norge er det kun funnet to bronsesverd, ett fra Dønnes i Dønna kommune datert til yngre bronsealder og ett fra Vinje i Bø datert til siste del av eldre bronsealder. Slike gjenstander hadde kun samfunnets

øverste elite tilgang til og det er usikkert om disse våpnene har hatt noen praktisk funksjon ut over å markere eierens prestisje og rang.

Ved overgang til jernalderen (500 f.Kr.–1030 e.Kr.) øker tilgangen på metall, men først i romertiden finner vi sverd av jern i Nord-Norge. Disse finner vi helst i graver, gjerne sammen med andre typer våpen. Tilgangen til og bruken av jern øker ut over i jernalderen noe som særlig avspeiles i gravfunnene der antallet sverd og andre våpen øker og til sammen er et funnet mellom 3000 og 4000 sverd av jern i Norge.

Sverdet er i prinsippet en videreutvikling av kniv eller dolk og det er en glidende overgang mellom lange våpenkniver og korte sverd. Bortsett fra lengden på klingene eller sverdblādene skiller det mellom eneggede og tveeggede sverd. Disse brukes til dels samtidig, men vi ser at de eneggede er mest tallrike i perioden før og tidlig i vikingtiden (800–1030 e.Kr.) mens de tveeggede dominerer i de andre periodene. De eneggede sverd hadde trolig det frankiske eneggede sverdet, «scramasaxen» som forbilde, mens det

tveeggede sverdet oppfattes som en videreutvikling av romernes «spatha», et tveegget langsverd.

Sverdskjeftene gjennomgår store endringer gjennom jernalderen både når det gjelder utforming og materialbruk, og disse danner grunnlag for inndeling i typer og for datering av jernalderens sverd. Variasjonen i utforming er stor og vikingtidens sverd deles inn i typer, fra type A gjennom hele alfabetet til type Æ, hvor av de fleste er å finne i Nord-Norge.

Vikingtidens sverd var et nærstridsvåpen, et enhåndsvåpen, der man hugg etter motstanderen med sverdet mens skjoldet i den andre hånden hadde en defensiv funksjon. Endringer i sverdenes utforming var trolig knyttet til skiftende kampteknikker og gjennom jernalderen ser vi at sverdene gjennomgår store endringer når det gjelder bladets lengde og skjeftets utforming. Det er en generell tendens at sverdblādene blir lengre

og skjeftene større og tyngre ut over i vikingtiden.

Utformingen av skjeftene på de norske sverdene var likevel ikke ensidig knyttet til praktiske formål, men også til moter og trender som hadde sin bakgrunn i smier både på kontinentet og her heime.

Smidd i norske smier?

Det vært produsert jern i Norge siden jernalderens begynnelse og det er sannsynlig at mange av sverdene vi finner har vært smidd i norske smier. Kanskje har dette vært tilfellet for flertallet av sverdene, men noen er åpenbart av utenlandsk opphav. En del sverd har inskripsjoner, navn og geometriske mønstre smidd inn i bladet. I Norge er det funnet 44 sverd fra vikingtid med ulike stavemåter av navnet Vlfberht og liknende sverd er funnet over store deler av Nord-Europa. Et sikkert tegn på at disse ikke er produsert i norske smier er at navnet er skrevet med latinske bokstaver, i en tid da man i Norge brukte runer. Sverdene antas å være produsert i løpet av en 300-års periode i det frankiske området, kanskje i Rhinland vest i Tyskland, men det er usikkert hvem som kontrollerte produksjonen. Det var forbud mot å eksportere våpen fra det frankiske området og det er derfor sannsynlig

Doppsko av hvalbein funnet i grav på Føre i Bø. Doppskoen var plassert nederst på sverdslira slik at den beskyttet spissen på sverdet.

Foto: Mari Karlstad, Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

at vikingene skaffet seg disse på plyndringstokter. Stålet i Vlfberht sverdene var av utmerket kvalitet og de var derfor ettertraktet.

Generelt var sverdblādene av svært ulik kvalitet, avhengig av jernets kjemiske sammensetning. Lavt karboninnhold ga myke klinger med egger som raskt ble sløve, mens de med høyere karboninnhold nærmet seg stål i kvalitet og klingene ble stivere og beholdt en kvass, skjærende egg mye lengre. At alle sverd nok ikke var av ypperste kvalitet fremgår av de norrøne sagaene hvor det berettes om sverd som var så myke at de etter noen hugg måtte rettes ut med foten før kampen kunne fortsette. Dette understrekes i Olav Tryggvasons saga der han i sitt siste slag om bord i langskipet Ormen så at mennenes sverd «beit» dårlig og han ville vite hvorfor de svingte sverdene så «sløvt». Han fikk da til svar at; «Sverdene våre er blitt sløve, og mange er brukket».

Blant de beste sverdklingene var de mønstersmidde som var laget ved at jernstenger med forskjellig hardhet ble smidd sammen. Dette ble gjort for å gjøre klingene passe stiv og for å sikre en kvassest mulig egg. Disse klingene fikk dessuten et vakkert mønster når de ble polert. Påmontert vakre skjefter var dette praktvåpen forbeholdt menn med høystatus.

Ikke bare et drapsvåpen

Sverdet var ikke bare et drapsvåpen beregnet på å hugge ned en motstander, men et sverd signaliserte så mye

mer enn bare våpenmakt. En manns sverd, for det var mannens våpen, symboliserte ikke bare en mektig kriger. Et praktfullt sverd med forgylte og blanke hjalter, knapp og håndtak over en blank, mønstersmidd klinge som var stukket ned i en slire med skinnende beslag, symboliserte makt, status, rang og autoritet. Et slikt sverd var en kostbarhet som bare var tilgjengelig for eliten og et prangende sverd bidro til å markere eierens høye status. Det er et gjennomgående trekk at graver med praktsverd er rikt utstyrt og sannsynligvis representerer de samfunnets elite mens de «vanlige» sverdene var i eie av andre frie menn med lavere status.

I vikingtiden, som tidligere i jernalderen, var frie menn pliktig å ha våpen, men hvilke og hvor mange våpen avhang av mannens status. Dette er tatt inn i Gulatingsloven, hvor de eldste tekstene går tilbake til vikingtiden, og der nevnes sverd spesielt som et av de obligatoriske våpen frie menn måtte bære når de skulle møte på tinget. De med høyest rang måtte ha et fullt våpensett som bestod av sverd, skjold, spyd og øks, mens den som stod lavest på den sosiale rangstige blant de frie menn bare hadde ett av disse våpnene.

De fleste våpnene finner vi i graver gitt som gaver til den døde og antall våpen,

Eneget sverd fra grav på Storøy, Mjønes i Skjerstad. Sverdet ble med hensikt bøyd før det ble lagt i grava.

Foto: Mari Karlstad, Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

våpnenes kvalitet og dekor signaliserte den avdødes status og rang.

Mytiske sverd

I de norrøne sagaene fortelles om mytiske sverd med magiske krefter. De var gjerne smidd med trolldomskraft og noen kunne ha relikvier smidd inn i stålet. De beste sverdene var smidd av dverger og de hadde egenskaper som ingen andre våpen hadde. I diktet Volundkvadet fra Den eldre Edda hører vi om sverdet Gram (vrede eller sinne), som nettopp var et slikt sverd. Etter å ha brukket i stykker ble det smidd på nytt av dvergen Regin og det var så kvast at det kløvde en ulldott som drev mot eggen i elva. Sverdet ble gitt til Sigurd Fåvnesbane som brukte det til å drepe dragen Fåvne.

Excalibur som tilhørte den britiske kong Arthur er kanskje det mest kjente sverdet av alle og det er beskrevet både i film og i utallige bøker og tegneserier. Historiene om Excalibur og Gram har visse likheter. Mens Gram ble satt fast i et tre av Odin stod Excalibur i stein og bare en virkelig konge, som Arthur, kunne trekke det fri.

Historiske sverd

Også historiske sverd kunne ifølge sagaene ha overnaturlige krefter. En manns skjebne var uløselig knyttet til sverdet hans og den som tilegnet seg en annen manns sverd fikk også overført noen av hans egenskaper. Å eie eller kreve eierskap til et gammelt sverd førte dermed til at egenskaper og legitimitet ble overført til den nye eieren. Dette ser vi i historien om Olav den Hellige. Hans sverd Bæsing (sønn av fredløs mor) var laget av dverger for den hedenske kongen Olav Geirstadalv. Han fikk sverdet med seg i graven, men det ble senere hentet ut av gravhaugen og gitt til Olav den Hellige da han var en gutt. Eiendomsretten til dette kongesverdet bidro senere til å gi Olav legitimitet som konge. Etter at Olav ble drept i slaget på Stiklestad kom sverdet på andre hender og etter mange omveier endte det i Istanbul der det ble hengt over alteret i Olavskirken.

I sagaene finnes flere referanser til sverd som ble hentet ut av gravhauger for å overføre prestisje, autoritet og legitimitet fra gamle og til nye eiere. Kanskje kan dette være noe av forklaringen til at så

mange av jernalderens gravhauger er plyndret?

Navngitte sverd

Som vi ser hadde noen sverd navn. Det var ikke uvanlig at både sverd og andre våpen, hjelm og brynje var gitt egennavn. De fikk dermed en personlighet som gjerne gjenspeilet seg i navnet og i de norrøne sagaene opptrer navngitte sverd nærmest som bi-personer i fortellingene. Navnet var ofte knyttet til hendelser og egenskaper ved sverdet slik som Kvernbiten, Beinbiter og Brynjobiter og navn som Lysing og Hvitung viser til spesielt blanke sverd. Endelsen – naut viser til den som tidligere eide sverdet, for eksempel sverdet Risanautr som tidligere hadde tilhørt en rise (et bergtroll) og sverdet Sotanautr som hadde tilhørt Sote.

Norrøn bosetning

Den norrøne jernalderbosetningen i Nord-Norge var en fast gårdsbosetning hvor man i tillegg til husdyrhold og åkerbruk livnærte seg av fiske og fangst. Spor etter hus, graver og gjenstander i gravene viser at den norrøne befolkningen kulturelt var nært beslektet med samtidige bosetninger lenger sør i landet og dette bekreftes av de norrøne sagatekstene. I dag finner vi spor etter denne bosetningen lengst ute på kysten mens spor etter slike bosetninger for en stor del mangler i fjordbotnene, i innlandet og lengst nord i landet. Dette skyldes at disse områdene hovedsakelig ble brukt av en samisk jakt- og fangstbefolkning som i større grad hadde et mobilt bosettingsmønster. Det er dermed ikke sagt at det var en skarp bosetningsgrense mellom samer og nordmenn da det utvilsomt også bodde samer ved kysten og kanskje også nordmenn i Finnmark.

Sverd funnet i graver er i dag uløselig knyttet til norrøn kultur, mens enkeltfunn av sverd i samiske bosetningsområder, kan være et resultat av handel eller bytte.

Utsnitt av portal fra Hylestad stavkirke i Setesdal (ca. 1175 e.Kr.) med scener fra sagnet om Sigurd Fåvnesbane. Utsnittet viser Sigurd som dreper smeden Regin.

Foto: ©Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo/Ove Holst.

Nordnorske sverd

Den overveiende del av de nordnorske sverdene er funnet innen kjerneområdet for den norrøne bosetningen langs ytterkysten nordover til og med Nord-Troms. I tillegg er fire sverd funnet i Finnmark og ett på fjellet i indre Troms. I Nord-Norge er det til sammen funnet 349 sverd eller deler av sverd fra jernalderen, 251 i Nordland, 81 i Troms, fire i Finnmark og 13 som vi kun vet er fra Nord-Norge. Tre av de fire sverdene som er funnet i Finnmark dateres til yngre jernalder, det fjerde kan ikke dateres. De er alle funnet ved kysten, to er funnet uten andre nærliggende funn, mens de to andre er fra graver. Den ene, vanskelig daterbare grava, ble funnet i Nesseby kommune, mens den andre lå på Lille Tamsøy i Porsangerfjorden i Nordkapp kommune. Begge gravene ligger langt nord for det norrøne bosetningsområdet i en klimasone som var lite gunstig for den jordbruk og fehold. Funnene i graven på Lille Tamsøy skiller seg ikke fra jernaldergravene lenger sør og det er usikkert om denne grava representerer en nordlig utpost av den norrøne jernalderbosetning eller en mann som døde på en handelsreise eller et plyndringstokt mot nord og øst.

Etter mer enn 1000 år i jorda er mange av sverdene så ødelagt av rust at de ikke kan dateres nærmere enn til jernalderen. Det er likevel klart at de aller fleste sverdene er fra yngre jernalder og at flertallet er av den tveggede typen. Det overveiende flertall av sverdene vi har funnet har vært lagt ned i graver, gjerne sammen med andre våpen, redskaper

eller smykker, mens et fåtall er funnet alene uten noen synlig gravmarkering. Flest sverd er datert til slutten av merovingertid og begynnelsen av vikingtid, det vil si 700 og 800 årene mens antallet deretter avtar ut over i vikingtiden. Det skyldes nok i hovedsak at ved overgang til kristen tid ble det slutt på å legge ned gravgaver ved den døde.

Lokal produksjon?

Den lokale jernproduksjon ser ut til å ha vært svært liten i Nord-Norge gjennom hele jernalderen, men smiing ser ut til å ha vært et utbredt håndverk. Det er ingen forutsetning for en nordnorsk sverdproduksjon at jernet til sverdene ble utvunnet lokalt. Fra Sør-Norge vet vi at det foregikk handel med jernbarrer eller halvfabrikata og det er mulig at nordnorske smeder kunne brukt importert råstoff til å lage sverd. Innenfor samme geografiske området som vi finner gravene med sverd, er det funnet 37 graver fra jernalderen med til sammen 113 smedredskaper, slik som smedhammer, tenger, ambolter og liknende. Fantes det noen sverd-smeder

Oppe: Dette en gang så vakkert dekorerte sverdet ble funnet i en grav på Ingøy i en av de nordligste norrøne gravene vi har funnet.

Foto: Cora Oschmann, Tromsø Museum – Universitetsmuseet.

Nede: Et vakkert utformet sverdskjeft fra Eltoft i Vestvågøy.

Foto: Olga Kvalheim, Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

blant disse gravlagte menn? Det kan vi ikke vite. En indikasjon på dette ville vært om vi hadde funnet halvferdige sverd i gravene med smedutstyr, men det er ikke gjort noen slike funn. Å smi et sverd med en klinge av høy kvalitet ville krevd en meget kompetent smed og det er godt mulig at det fantes slike i landsdelen. Noen av gravene med smedutstyr er svært rike og kanskje representerer disse mestersmeder med kunnskaper og evner ut over det som en gjennomsnittlig gårds- og bygdesmed hadde.

Et sverd består av to hoveddeler, skjefte og klinge, og det er godt mulig at noen smeder arbeidet med å utstyre gamle sverd med nye skjefter. I Sverige er gjort et funn med fem sverd, hvor av to med navnet Vlfberht. Det kan se ut som om dette er importvarer og at skjeftene skulle lages og monteres av lokale smeder. Dette kan også ha vært tilfelle med noen av de nordnorske sverdene.

Nordnorske praktsverd

Mønstersmidde sverd var som nevnt, de beste sverdblade. Siden de fleste sverdblade er preget av rust er røntgenfotografering den eneste muligheten til å avgjøre om en klinge er mønstersmidd. Det er ikke foretatt noen systematisk røntgenfotografering av de nordnorske sverdene, men vi har røntgenfoto av tre sverd som viser at de

er mønstersmidd, fra Onøy i Lurøy, fra Flakstadvåg i Lofoten og Bitterstad i Hadsel kommune.

De fleste norske sverd har vært ganske enkle uten prangende skjefter og mye dekor og det har nok også vært tilfellet med flertallet av de nordnorske sverdene. Mange av sverdene er svært dårlig bevart og det er derfor ikke mulig å avgjøre hvordan de har sett ut, men

noen sverd har bevarte skjefter med innlegg av bronse og sølv som viser at dette hadde vært praktvåpen. Når slike skjefter har vært montert på en blank, skinnende mønstersmidd klinge så har dette vært våpen som var et tydelig signal om at eieren var en mektig person med høy status.

Her vil jeg presentere fire av disse. Det kanskje vakreste sverdskjeftet som er funnet Nord-Norge er fra Eltoft i Vestvågøy kommune. Sverdblade var ikke bevart, men skjeftet ble funnet i en grav sammen med et spyd og en øks datert til 800-tallet. Hjaltene og håndtaket består av bronseplater med innlegg av sølv. Håndtaket er dekorert med geometriske mønstre mens hjaltene har ornamenter i dyrestil, kjent fra tidlig vikingtid. Liknende skjefter er kjent fra mange land i Nord-Europa, men det som likner mest er funnet i Ungarn. Håndtak og hjalter skiller seg dog noe fra de utenlandske funnene og det er mulig at sverdskjeftet fra Eltoft er en norsk, kanskje en nordnorsk, etterligning.

I 1952 grov en hytte-eier ved Altevann i Indre Troms en grop til utedoen. I hullet stakk det fram et stort, tveegget sverd som viste seg å være et praktvåpen fra begynnelsen av 1000-tallet. Funnstedet ligger i høgfjellet langt fra den

Tveegget sverd funnet ved Altevann i Indre Troms. Man aner skyggen av et navn (Vlfberht?) som har vært sveiset inn i bladet under skjeftet. Dette er det eneste sverdet med inskripsjon som er funnet i Nord-Norge.

Foto: Mari Karlstad, Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

Perioder

Br.a. 1750–500 f.Kr.
E.br.a. 1750–1100 f.Kr.
Y.br.a. 1100–500 f.Kr.

J.a. 500 f.Kr.–1030 e.Kr.

Førromersk jernalder	500 f.Kr.–Kr.f.	
Romertid	Kr.f.–400 e.Kr.	Eldre jernalder
Folkevandringstid	400–570 e.Kr.	
Merovingertid	570–800 e.Kr.	
Vikingtid	800–1030 e.Kr.	Yngre jernalder

norrøne bosetningen ved kysten, men Altevann har til alle tider vært en viktig ferdselsåre mellom øst og vest. Sverdet ble funnet 20 cm dypt i bakken og det er derfor nærliggende å tro at det stammer fra en grav. Det måler hele 93 cm og med innlegg av sølv og bronse i hjaltene må dette ha vært et ganske imponerende våpen. Denne sverdtypen har en østlig utbredelse, det vil si at den hovedsakelig er funnet i Øst-Norge og i Sverige. En nær parallell til dette sverdet er funnet i Dalarna i Sverige og utsmykningen indikerer at i hvert fall skjefet med over- og underhjalter og sverdknapp er laget i Skandinavia.

Det nordligste kjente praktsverd er funnet på Ingøy i Måsøy kommune. Sverdet er svært dårlig bevart, men en omfattende konservering gir et inntrykk av hvordan sverdet har sett ut. Funnet stammer sannsynligvis fra en grav da det ble funnet 1,20 m dypt i bakken. Ingøy ligger langt nord for kjerneområdet for de norrøne bosetningene i vikingtid, så enten er representerer dette funnet en nordlig utløper av disse bosetningene eller en viking som døde og ble gravlagt under en reise mot nord. Sverdet dateres til tidlig vikingtid, det vil si 800-tallet og både over – og underhjalte og knappen er dekorert med innlegg av bronse og sølv. Sverdet målte 73,5 cm da det ble funnet, men det var brukket i fire deler og det er ikke mulig å si noe om den opprinnelige lengden. På en av delene av klingene var fastrustet fibre av tøy eller skinn som enten kan være fra sverdslira eller klærne til den døde. Selv i dag ser vi at

dette har vært et praktfullt sverd som må ha tilhørt en høyt ansett mann.

Det siste sverdet er det såkalte Steinsviksverdet, funnet på gården Steinsvik i Tjeldsund i Harstad kommune. Det tveeggede sverdet lå på venstre side av et skjelett mens det på høyre side blant annet ble funnet to forskjellige økser, en sigd, en fil, en saks, et langt jernbånd og noen andre uidentifiserbare fragmenter. Sverdet er 1 m langt og hjaltene og knappen er innlagt med plater av bronse, flettede sølvtråder og remser av sølv og kobber. Klingene har vært mønstersmidd og utsmykningen er en type dyreornamentikk i gripestil som var vanlig i vikingtiden. Sverdet er datert til begynnelsen av vikingtiden, altså til 800-årene.

Bare et våpen?

Som vi har sett så har mange sverd navn i de norrøne sagaene. Jeg vet ikke om noen nordnorske sverd med egennavn, men jeg finner det sannsynlig at det har vært ganske vanlig. Vi vet for eksempel at Tore Hund hadde et spyd kalt Selshevnere. Dette var spydet som hadde drept hans svoger Asbjørn Selsbane og som Tore senere brukte da han drept Olav den Hellige på Stiklestad. Det er svært vanlig å finne ulike typer våpen i graver fra jernalderen. Spesielt for sverdene er at noen av disse er ødelagt, de er bøyd og krøllet sammen, før de ble lagt ned sammen med den døde. Det har vært foreslått at dette ble gjort for å unngå at avdøde skulle hevne seg på de levende, men det virker lite sannsynlig når man ser den respekt den

gravlagte har blitt behandlet med i forbindelse med gravleggingen. I sagaene hører vi om sverd som er blitt hentet ut av gravhauger for å gi makt, autoritet og for å overføre makt og legitimitet fra den gamle eier, den gravlagte, og til den som overtok sverdet. Kanskje ble sverdene ødelagt nettopp for å unngå at noen skulle bryte seg inn i graven for å hente ut et sverd tilhørende en mektig person?

Litteratur:

- Bøe, E. T. 2011 Om noen sverd med navn. Frå haug ok heidni, 1/2011, s. 60–63.
- Drackmann, A.G. 1967: De Navngivne Sværd i Saga, Sagn og Folkeviser. København.
- Munch, J. S. 1960. Vikingsverdet fra Eltoft, Borge i Lofoten. Ottar nr. 23, s. 16–18.
- Petersen, J. 1919. De norske vikingesverd. Videnskapsselskapets Skrifter. II, Hist.-Filos. Klasse 1919. No 1. Kristiania.
- Stalsberg, A. 2009. The identity of Vlfberht and how the swords with his signature were spread in Europe. AmS-Varia, nr. 49, s. 21–36.

Roger Jørgensen
(Dr. philos.) er førsteamanuensis ved Seksjon for Kulturvitenskap ved Tromsø Museum –

Universitetsmuseet i Tromsø. Hans forskning er hovedsakelig knyttet til jernalderen, den tidligste metallbruken og den tidligste jernproduksjonen i nord. E-post: roger.jorgensen@uit.no

Fra Odin og Frøya til Jesus og Maria – fra ekstase til askese

Brit Solli

«For tusen år er i dine øyne som dagen i går da den fór forbi, eller som en nattevakt. (...). Alle våre dager svinner under din vrede, årene går som et pust. Vår levetid er sytti år, eller åtti når styrken er stor. Deres herlighet er strev og møye; snart er det slutt, vi flyr av sted.» (Bibelen, Salmenes bok 90).

Guds perspektiv er tusen år som en dag. Arkeologien arbeider med de lange tidsforløp og tusen år er relativt kort tid. Kulturelt sett er imidlertid tusen år lang tid. En reise tilbake i tid fører oss, selv om vi studerer «norsk» historie, til et fremmed land og til en annerledes kultur. Menneskene som levde her i landet for tusen år siden opplevde dramatiske endringer i løpet av et par-tre generasjoner. Mektige menn innførte ny sed og skikk. Menneskene skulle tro og handle på en ny måte. Gamle forestillinger omkring verdens begynnelse og eksistens skulle forkastes.

Bildetekst side 42: Halsring i sølv med runeinskripsjoner, funnet i Botnhamn, Senja. Innskripsjonen på halseringen lyder:

ÞORR TRIFIA ÞRINFATN I
NIT ANY NIFH ÞATNY NIR NYIFATNY

Fórum drengja	Vi fór til møte med
Frislands á vit,	Frislands 'drengr',
ok vigs fōtum	og krigsbytte vi
vér skiptum.	(mellom oss) delte.

Foto: Adnan Içagic, Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

Også måten menneskene forholdt seg til hverandre skulle forandres i henhold til den nye sed og skikk. Menneskenes hjerter skulle forvandles.

Fremmede menn preket om ubegripelige fenomener som synd, skyld, fortapelse og frelse. Alle antyninger til kroppens og seksualitetens rolle ved kultiske handlinger, ble nå dømt nord og ned. Kroppen var blitt syndig, spesielt kvinnekroppen var skammelig. Den gamle frodige fruktbarhetsgudinnen Frøya som hadde sikret «godt vekstår og fred» i uminnelige tider, ble nå kalt tise og hore. Av og til er hundre år nok for å forvandle et verdensbilde fra å være innlysende godt til å representere det absolutt «onde». Hva hendte for tusen år siden?

Nordboerne hadde kjent til kristendommen i flere hundre år før den vant frem i de områdene vi i dag kaller Norden. Sede- og trosskiftet kunne først finne sted når mektige menn benyttet seg av den nye religionen som et maktpolitisk instrument. Kristningen av eksempelvis

både Danmark og Norge er nært forbundet med rikssamlingsprosessen som i følge sagaene skjøt fart på slutten av 800-tallet. Det tiende århundre er rikssamlingens og kristningens århundre. Etter slaget på Stiklestad i 1030 var det ikke mer diskusjon omkring kristendommens posisjon. Den var kongenes tro og derved også folkets tro. Religionsskiftet førte til mange endringer. I denne artikkelen skal jeg rette søkelyset på hvordan synet på kult, kropp, kjønn og seksualitet endres som en konsekvens av religionsskiftet.

Den norrøne religionen

De norrøne gudene hadde både kjønn og seksuelle drifter, de fleste var av hannkjønn, men gudinnene, åsynjene, spilte også en viktig rolle. I den virkelige verden kunne både menn (goder) og kvinner (gydjer) lede kultiske handlinger. Kvinnelige volver opererte både i mytologiens og i virkelighetens verden. Volven hadde kunnskap både om fortid og fremtid. Hun hadde stor autoritet. Det er en volve Odin spør til

råds i det store kvadet Voluspå, som betyr volvens spådom. Volven har en slik posisjon at hun er Odin gjentatte ganger med å si «vet dere nok, eller hva?». Det er først etter å ha hentet kunnskap hos volven at Odin kan holde «den høyes tale», Håvamål. Kvinner var betydningsfulle både som gudinner og kultutøvere. Slik er det ikke i den kristne tro og religionsutøvelse.

Frøya og seid

Den gudinnen som oftest blir omtalt i eddakvad og i sagaene er Frøya. Hun var av vaneætt. Snorre forteller at vanene og æsene hadde utkjempet kriger en gang for lenge siden, men de hadde

sluttet fred. Vanen Njord og hans barn Frøy og Frøya levde i fred sammen med æsene. Odin var æsenes herre. Frøya lærte Odin noe viktig; hun lærte ham å seide. Det var en kunst som vanene var mestre i. Seid var en form for operativ magi som kunne være både positiv og negativ. Den «hvite» seid besto av innsikt omkring fremtiden, menneskenes skjebne, og skjulte fenomener, godt vekstår også videre. Den «svarte» seid var derimot forgjørende og ødeleggende, den kunne være rettet mot et spesielt menneske i den hensikt å fremkalle sinnssykdom eller rett og slett døden.

Seideren kunne foreta sjelereiser eller få assistanse av hjelpeånder til å se inn i fremtiden. Seid var egentlig volvens spesialitet, men etter å ha blitt opplært av Frøya, ble Odin den største mester i seid. Forskerne er uenige om seid alltid innebar sjelereiser, men når det gjelder Odin er det liten tvil om at han foretok reiser både til dødsriket og andre steder. Den norrøne seiden har sterke likhetstrekk med sjamanisme.

Seiding og spådomskunst ble sterkt fordømt av de kristne. Da kristendommen var innført ble seiding kalt trolldom og forbudt på det strengeste. Man kunne dømmes til fredløshet om man ble tatt for å drive med spådomskunst. De mektige volvene ble først til usle trollkjerringer, så til hekser, og med heksene vet vi hvordan det gikk. Hva var det med seiden som de kristne ble

«Frøya», tegning av Johannes Gehrts, 1901.

så frastøtt av? Seiding innebar at volven eller seidmannen falt i transe eller en ekstase. Denne ekstasen kunne være av seksuell art eller ha sterke seksuelle undertoner. Seiden innebar også kjønnsoverskridende aspekter. Seiden var i seg selv grenseoverskridende og ekstatisk. La oss se mer på den største seider av dem alle, Odin.

Odin – den største seidmann

Odin satte Njord og sønnen hans Frøy til blotgoder hos æsene. Om Frøya forteller Snorre i Yngligesagaen: «Njords datter var Frøya, hun var blotgydje, hun var den første som lærte æsene seid, slik som vanene brukte». Blotgydjen var en slags offerprestinne og utøvelsen av seid var en oppgave for kvinnene. Snorre forteller videre at Odin kunne den kunst «som det følger den største makt med, og han øvde den sjøl, det er seid; derfor kunne han vite folks lagnad, og ting som ikke hadde hendt ennå, han kunne gi folk død eller ulykke eller vanhelse, han kunne ta vett eller kraft fra folk, og han kunne gi det til andre. Men denne trollskapen følger det så mye umandig (*ergi*) med, at mannfolk ikke kan drive med den uten skam, og derfor lærte gydjene denne kunsten». Det understrekes at selv om Odin kunne den kunst «som det følger den største makt med», innebar seid umandighet og var en oppgave for kvinnene.

Odin var den største krigsguden og krigerens gud, det er derfor et paradoks at han drev med noe så umandig som å seide. Forskere har ikke lagt særlig vekt på Odins rolle som den mektigste

seidmann nettopp fordi det ikke stemmer med forestillingen om Odin som den tøffeste og mest maskuline gud av dem alle. Men det er gjennom seid at Odin utfører sine viktigste bragder, for eksempel å hente runene og kunnskap, videre å skaffe en sønn som kunne hevne Balder. Hvorfor var det umandig å seide?

Seid og ergi

Det norrøne ordet for umandig som her brukes er *ergi*. Å beskyldte en mann for *ergi* var det samme som å beskyldte ham for ikke å være en riktig mann, det vil si en som kunne tenkes å være seksualobjekt for en annen mann. I lovtekster fremgår at et av verste skjellsord på norrønt mål var *ergi* (substantiv), *argr* (adjektiv), *ragr* (metatese av *argr*). Å antyde han en mann hadde latt seg bruke som en kvinne seksuelt var den verste form for *nid*. Man hadde en forestilling om at den «passive», altså «kvinnelige», part var en mye større niding enn den «aktive», altså «mannlige», part i en seksuell handling mellom menn. Å kalle en mann *argr* var et anslag mot ham selv og hele hans slekts ære.

Den mektigste mannlige gud, selveste krigsguden, og den umandige seidmann er paradoksalt nok forenet i Odin skikkelsen. Forskere fra forskjellige akademiske disipliner har stort sett vært overens om at kjønnsrollemønsteret i den norrøne mytologien var meget rigid. Den gud som trådte utenfor de fastlagte grenser for kjønnes oppgaver ble utsatt for hån. Hvordan kunne så den

største krigsgud også være den største seidmann? Hvorfor kunne Odin bedrive en aktivitet, som egentlig var forbeholdt kvinnene, uten å miste sin posisjon som krigens og krigernes gud?

Den norrøne seiden har som nevnt likhetstrekk med sjamanisme. Sjamaner skal kunne velge å komme i ekstase, i denne tilstanden foretas reiser, og disse reises formål er å oppnå kunnskap eller makt til å hjelpe folk. Odin kan skifte ham, han kan bli en fugl, et vilt dyr, en fisk eller en drage og han kan på et øyeblikk reise til fjerne land og steder. Odins reiser har sterke likhetstrekk med sjamanenes transformasjoner og sjelereiser.

Det finnes likhetstrekk mellom den norrøne seiden og den samiske sjamanismen. Forskerne har vært overveiende samstemmige når det gjelder førkristen samisk religion og religionspraksis: Sjamanen, hjelpeånder, frisjelen, sjelereisen, ekstasen/transen, divinasjoner og helbredelse er helt sentrale elementer i samisk «sed og skikk». Samisk sjamanisme har alltid blitt studert i sammenheng med den arktiske cirkumpolare sjamanisme, der den sibirske utgaven betraktes som den klassiske.

Innenfor denne klassiske sjamanisme kan både menn og kvinner kan være sjamaner. Men de mektigste sjamaner har ofte vært personer som hverken var menn eller kvinner, men et «tredje kjønn». Hos nordamerikanske indianere var mange sjamaner «berdacher/two-spirit people», det vil

si menn som opptrådte som kvinner eller kvinner som opptrådte som menn. «Two-spirit people» kunne ta seg ektefelle som var av samme biologiske kjønn som ham eller henne selv, men som altså tilhørte en annen kjønnskategori sosialt sett. Mektige sjamaner levde av og til i det som vi i dag vil karakterisere som et homoseksuelt samliv. Dette kjennes ikke fra den samiske sjamanismen. Innenfor den norrøne seiden er imidlertid det mye som tyder på at den ble oppfattet som kjønnsoverskridende.

I både norrøn mytologi og sagatekster finnes mange eksempler på at når menn praktiserte seid kunne de beskyldes for *ergi*. Og seidmenn kunne få en ublid skjebne, eksempelvis seidmennene som ble satt ut på Skratteskjær og som druknet ved flo sjø. Bare det å gjøre noe som ble betraktet som kvinnearbeid, eksempelvis å melke kyr, var nok til å bli beskyldt for *ergi*. Å antyde at en mann hadde gått i kvinneklær kunne føre til blodige feider. Fra mytologiens verden fortelles i Trymskvida om Tors anstrengelser for å få tilbake sin stjalne hammer. Da Tor skulle reise til Jotunheimen for å hente hammeren må han kle seg ut som kvinne fordi tussedrotten Trym bare vil gi fra seg hammeren hvis han får Frøya til kone. Men Frøya vil slett ikke gifte seg med Trym, og Loke overtaler Tor til å iføre seg kvinneklær. Tor var skeptisk, han var redd gudene heretter skulle kalle ham *argr*. Det var sterke sanksjoner både i virkelighetens og mytologiens verden mot menn som overskred grensene for sin mannsrolle. Til tross for dette kunne altså Odin, krigernes og

berserkenes gud, til stadighet overskride denne grensen. Visstnok ble han hånet av Loke for sin «kjerring-gjerd», men Odin var mer populær enn *tricksteren* Loke, som bl.a. forårsaket Balders død gjennom skitne knep.

Det virker ufattelig at Odin kunne holde på sin posisjon som den mektigste av alle norrøne guder til tross for sin argskap. Odins rolle som seidmann og derved sjaman må derfor ha blitt oppfattet som uhyre viktig i den norrøne kosmologien. Så viktig at selv argskap kunne tolereres. Odins viktigste sjelereise var da han fór til dødsriket for å hente kunnskap symbolisert ved runer. Odin lærte runer og trolldomssanger etter å ha ofret seg selv til seg selv gjennom å henge ni netter på et tre som trolig er identisk med verdenstreet, Yggdrasil. Han binder sin åttefotede hest Sleipner til treet.

Den åttefotede hesten er sjamanismens hest *par excellence*; forestillingen om den finnes blant annet hos sibirske stammer, og alltid i relasjon til sjamanenes ekstatiske erfaringer. Odins selvoffer har likhetstrekk med de initiasjonsriter som unge sjamaner måtte gjennom. Hengeofferet kan tolkes som en initiasjonsritus. Odin oppnådde kunnskap om runene gjennom verk og ekstase. Denne ekstasen frembrakt via

Den øyde Odin med ravnene Hugin og Munin framstilt i et islandsk manuskript fra 1700-tallet.

Foto: Fra Internett.

henging kan ha vært av seksuell art og vært beheftet med ergi.

Snorre var godt informert om de norrøne gudenes handlinger og han omtaler Odin mange ganger, men Snorre nevner ikke Odins viktigste sjelereise, nemlig hengeofferet. Jeg tror at Snorre kjente godt til Odins ekstatiske hengeoffer, men at han som en god kristen fant det så frastøtende at ikke ville skrive om det. Kunnskapen om hengeofferet burde glemmes.

Biskop Adams beretning

Biskop Adam av Bremen beretter imidlertid omkring 1070 om hvordan mennesker ble hengt og ofret til gudene hvert niende år ved de store blotfestene i Uppsala. Det ble ofret ett menneske og sju dyr, alle av hankjønn, hver dag i ni dager. Adam skriver: «Som vanlig ved denslags offerhandlinger blir det sunget mange forskjellige sanger; de er uanstendige og bør helst forties». Trolig døde alle de dyr som ble hengt, men er det så sikkert at det var meningen at mennene skulle dø? Kanskje hengen var et sjamanistisk initiasjonsritual der målet var å finne frem til den mektigste sjaman? Den største sjaman ble den som oppnådde den sterkeste ekstasen *og som overlevde*. De uanstendige sangene var høyst sannsynlig av seksuell karakter

Relikviekors fra ca. 1100 e.Kr. funnet i Tromsø. Korset og dragen representerer to måter å forstå verden på: den kristne og den norrøne/hedenske.

Foto: Adnan Icgagic, Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

og de skulle hjelpe sjamanaspiranten til å oppnå den nødvendige ekstasen, slik at sjelereisen kunne foretas. Her var man ikke ute etter å kåre småsjamaner, men en som kunne måle seg med den største av dem alle, Odin. Målet med de store blodgildene hvert niende år, kunne derfor ha vært å fremskaffe en ny sjaman. Den gamle ble muligens drept. Det kjennes fra andre mytologier at den eneste måten å overta yppersteprestens rolle var å drepe ham.

Hengeofferet kan forstås som den viktigste initiasjonsritus for å bli en kraftfull seidmann, og jeg finner det trolig at hengeofferet innebar sterke seksuelle innslag som både hedninger og kristne oppfattet som *ergi*. Biskopen syntes fra sitt kristne perspektiv at det hele var fylt av blod og uanstendig skrålning. Han begrep ingenting av den kulturelle og religiøse konteksten som ofringene var en del av. I det hedenske norrøne kosmos var imidlertid ofringene og derved frembringelsen av en ny kraftfull sjaman, helt nødvendig for at stammen skulle overleve. Uten en kraftfull sjaman, med gode kontakter både i dødsriket, det hinsidige og med tider som skulle komme, var stammen fortapt. Uten innslag av *ergi*, det vil si det skeive som avvek fra normen, gikk det lukt mot Ragnarok. Sjamanens privilegerte stilling ikke bare tillot seksuelt avvik, sjamanens/seidmannens stilling var grunnlagt på evnen til å foreta kraftfulle seksuelle eksesser.

Odin – den skeive i norrøn mytologi

Odin skikkelsen forkroppsliger en androgynitet som tenderer mot *«the queer/det skeive»*. Begrepet *skeiv/queer* beskriver *ikke* en form for seksualitet som er identisk med det som i dagens vestlige kulturelle og historiske kontekst betegnes som homoseksualitet. Fortiden er et annet sted, et fremmed land, og norrøne forestillinger omkring seksualitet er på mange måter annerledes enn moderne, vestlige forestillinger omkring seksualitet. Våre forestillinger omkring kropp og seksualitet, påvirket gjennom tusen år av kristendom og preget av læren om åndens hegemoni over kroppen, er i et globalt og historisk perspektiv ganske så uvanlige.

Odins argskap besto ikke bare i at han var en gud som krysset kjønnsgrenser som det passet ham; nødvendigheten av seksuelle eksesser for å komme i ekstatiske tilstander var også betraktet som *ergi*. Odinskikkelsens tilsynelatende paradoksale roller som både den største krigsgud (mandighet) og den mektigste seidmann (umandighet/kvinnelighet) forenes i krigerens ekstase, som var berserkergangen, og seiderens ekstase som var sjelereisen. Stammens overlevelse var avhengig av at den største krigsgud også var den mektigste sjaman. Stammens overlevelse var også avhengig av at den kunne finne en mektig sjaman/seidmann blant sine egne som kunne skaffe kunnskap, få kontakt med forfedrene, se inn i fremtiden og foreta sjelereiser. *Den androgynitet og skeivhet som ble foraktet i det daglige,*

var helt nødvendig for kontakten med det guddommelige. Androgynitetens guddommelige karakter er kjent fra mange religioner og kulturer. Odin *måtte* være en *queer* gud, bare slik kunne verden fortsette å eksistere.

Seid og kristendom

De kristne satte alt inn på å bekjempe den norrøne seid, den var ekstatisk, kroppslig, kraftfull og farlig. Gjennom seiden overskred mennene grensene for sin mandighet og kvinnene (volvene) hadde en alt for sentral rolle i kultiske handlinger. En kvinneverole som var kristendommen fullstendig fremmed. Frøya blir beskrevet som en skjøge av de kristne. Det var mannen som var skapt i Guds bilde, kvinnen var bare en ufullkommen mann og hadde ingen rolle som kultutøver. Kvinnen skulle tie i forsamlinger. I den norrøne hedendommen eksisterte det ingen forestillinger om at kvinner var forbundet med urenheter. Forestillinger om kvinners urenheter finnes i både jødedommen, kristendommen og islam. *Kristendommens idealtilstand var askesen ikke ekstasen.* Kontakten med det guddommelige og derved den guddommelige viten (Ordet) kunne oppnås ved asketisk livsførsel, gjerne i kombinasjon med seksuell avholdenhet, og kontemplasjon.

Innenfor middelalderens kristendom fantes imidlertid også visse ekstatiske utslag, for eksempel de såkalte *flagellantene* i senmiddelalderen som pisket seg selv og hverandre. Kontemplasjon og askese kan også sette folk i en slags transelignende tilstand.

Men generelt sto ånd over kropp, og selv om Bibelens budskap var at menneskene skulle være fruktbare og oppfylle jorden, var det jomfrumoren som var det perfekte ideal for kvinnene; å kunne føde barn, uten seksuell omgang var det uoppnåelige ideal kvinner skulle leve opp til. Ingenting kunne stå den norrøne hedendommen fjernere enn et slikt levesett.

Frøya var kjent for sin seksuelle appetitt, og hun var trolig ikke sett på som et ideal for virkelighetens kvinner. Kvinner kunne nemlig også beskyldes for *ergi*, men da var poenget ikke at to kvinner hadde hatt seksuelt samkvem, men at den arge kvinnen var seksuelt løssluppen, lidderlig og manggal. Frøya var til tross for sine åpenbare lyster høyst respektert og hun var fruktbarhetens gudinne. Det var helt nødvendig å ofre til henne for gode vekstår og fred, til Frøya blotet man og fremsa ordene «til års ok fridar». I den katolske middelalderen skulle Guds mor, Maria, også bli dyrket som årsvekstens og fredens beskytterinne og man framsa den gamle formel «til års ok fridar» nå som en bønn og hilsen. Men til forskjell fra Frøya så var Marias aseksuelle natur hennes helligste karaktertrekk.

Også i kristendommen er hengeofferet helt sentralt. Jesu offer på korset har ingen seksuelle undertoner. På Jellingsteinen fra annen halvdel av 900-tallet, fremstilles imidlertid Jesu hengeoffer på et vis som er mistenkelig likt Odins. Jesus henger i en trelignende struktur. Det skulle nok ta noen tid før de gamle nordboere fullstendig

forsto forskjellen mellom Odins og Jesu hengeoffer. Den gamle hedenske sed og skikk vrimlet av guder og gudinner med både gode og dårlige karaktertrekk, frodig seksualitet og svik og vennskap. Hvis det passet slik kunne man godt oppta en ny gud i den indre krets. Kristendommen er en systematisk og dogmatisk religion som overhodet ikke kan inkludere flere guder i sitt panteon. Det finnes kun en Gud, og når Han kom til menneskene ble han født av en kvinne som var jomfru. For tusen år siden ble nordboerne tvunget til å forholde seg til denne nye kosmologiske viten. De ble i løpet av omlag 100 år kristne. Hvor dypt den nye troen stakk er derimot en annen historie.

Litteratur:

Hedeager, Lotte 1997. *Skygger af en anden virkelighed. Oldnordiske myter*. Samlerens Universitet. København.
Hedeager, Lotte 2011. *Iron Age Myth and Materiality. An Archaeology of Scandinavia AD 400–1000*. Routledge. London – New York.
Price, Neil 2002. *The Viking Way. Religion and war in late Iron Age Scandinavia*. Aun, bind 31. Uppsala.
Solli, Brit 1996. Fortiden er et annet sted. Om arkeologi og kulturminnevern, røtter og føtter. *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, 2:79–90.
Solli, Brit 2002. *Seid. Myter, sjamanisme og kjønn i Vikingenes tid*. Pax forlag. Oslo.

Solli, Brit 2003. Norrøn seid og samisk sjamanisme. Om slektskap og forskjellighet. *Din* nr. 4/2002 + nr. 1/2003, Tidsskrift for religion og kultur, s. 72–87.

Solli, Brit 2005. Norrøn seid og skikk. S. 16–62 i Arne Bugge Amundsen (red.) *Norges religionshistorie*. Universitetsforlaget. Oslo.
Solli, Brit 2008. Queering the Cosmology of the Vikings: A Queer Analysis of the Cult of Odin and «Holy White Stones». *Journal of Homosexuality* vol. 54 no. 1–2: 192–208. San Francisco.

Steinsland, Gro 2005. *Norrøn religion. Myter, riter, samfunn*. Pax. Forlag. Oslo.
Steinsland, Gro og Preben Meulengracht Sørensen 1999. *Voluspå*. Pax forlag. Oslo.

Denne artikkelen ble publisert første gang i «Ottar 2000, nr. 1». Det er foretatt noen justeringer i teksten og litteraturreferansene er oppdatert.

Brit Solli er professor i arkeologi og samlingsansvarlig ved NTNU Vitenskapsmuseet i Trondheim. Solli arbeidet ved daværende «Institutt

for arkeologi» ved Universitetet i Tromsø i perioden 1996–2005.
E-post: brit.solli@ntnu.no

Dagens vikingtid

Nanna Løkka

Fortiden er ikke en fast størrelse, men skapes av og med nåtidens ideer og behov. Vikingtiden er et godt eksempel på hvordan nåtiden skaper historien i sitt bilde.

Som historisk epoke står vikingtiden i en særstilling i Norge. Vikingtiden utgjør en viktig del av nordmenns identitet og selvforståelse. Vi omtaler oss selv som vikinger når vi bader i kaldt vann, når barna skal oppmuntres til å være modige, når vi går uten ullundertøy i kaldt vær eller når vi vinner i sport. Nylig ble det avslørt at vikingidentiteten brukes bevisst av den norske hæren for å skape samhold og mot. Sjelden eller aldri hører vi det refereres tilsvarende til middelalderens handelsfolk, 1700-tallets sjøfarere eller 1800-tallets bønder. Dersom man spør fem på gata om hva de forbinder med vikingtid, vil de fleste trolig svare raskt og lett: vikingskip, krigere, røveri og plyndring eller lignende. Spør du tilsvarende om middelalder eller tidlig moderne tid, vil mange antakelig være langt mer nølende. Det er vikingene som utgjør vår primære, nasjonale fortidsidentitet. Slik sett fungerer vikingtiden nærmest som en opphavsmyte for nordmenn – det er

Bildetekst side 50: Den største kjente ringspennen i sølv fra Norge. Del av et skattefunn fra Rønvik, Bodø kommune.

Foto: Ernst Furuhatt.

vikingene som folkeslag stammer fra. Vikingenes popularitetskurve synes dertil å være stigende, særlig innenfor ulike populærkulturer. Vi møter dem over hele verden i filmer, tv-serier, bøker, tegneserier og legofigurer, i tillegg til at det arrangeres spel, markeder og festivaler lokalt.

Det vanligste er selvsagt å studere vikingtiden historisk, men vikingtiden kan også studeres som et moderne fenomen. Jeg skal se nærmere på vikingtiden som et samtidig kulturuttrykk. Hvordan har den offentlige formidlingen av vikingtiden vært? Hvordan har selve innholdet i vikingtiden blitt påvirket av samtiden? Disse spørsmålene skal jeg prøve å besvare ved se nærmere på et utvalg offentlige museer/monument/formidlingssenter som særlig tematiserer vikingtid. De utvalgte prosjektene er fra ulike tidsperioder, slik får den foreliggende fremstillingen også en historisk dimensjon. I det følgende skal vi se at vikingtiden kan være alt fra nådeløse krigere til demokratiske bønder.

Generelt kan vi si at den moderne bruken av vikingtid kjennetegnes av heltedyrløse og historisk stolthet.

Krigraspektet ved epoken betones gjerne, men dette omtales sjeldent som sjørøveri, terrorisme, ran eller overgrep, som i og for seg også er beskrivende. Det er den noble, heroiske kriger som presenteres, selv om det også finnes kritiske perspektiver i dagens formidlingslandskap. Vanligvis tegnes krigeren som en helt og en eventyrer, ikke en barbar. Negative verdier som kan knyttes til perioden, blir langt på veg neglisjert. Når trekk fra vikingtiden omtales som «vår kulturarv», er det alltid med referanse til positive egenskaper fra perioden. Polygami, barneutsetting, slaveri eller plyndring omtales for eksempel ikke som norsk kulturarv selv om dette også var sider ved vikingtidens samfunn.

Gjennom bevisst bruk av fortiden kan politisk makt erverves. For å forstå vikingtidens posisjon i den norske nasjonale bevissthet er det avgjørende å kjenne til konstruksjonen av vikingtiden som epoke. Selvsagt ligger fortiden der som en kime, det skjedde noe i Norge mellom 700 og 1000 e.Kr. Dette kan vi finne spor etter i historiske og arkeologiske kilder, men hva som trekkes fram og hva som holdes tilbake, sier mer om oss enn om dem.

Vikingtiden er på sett og vis en oppfinnelse fra 1800-tallet – en historisk epoke som ble konstruert i tråd med det politiske prosjektet om å etablere den selvstendige nasjonen Norge. Det at nettopp vikingtiden ble etablert som benevnelse på tidsperioden som også kalles yngre jernalder eller tidlig middelalder, er betegnende. Ved å omtale tidsperioden etter det som trolig var en begrenset aktivitet, tilsløres andre sider ved perioden som kanskje var vel så dominerende, slik som bondekulturen. Gjennom navnet har vikingtiden også fått en maskulin overtone.

Vikingskiphuset – historien gis en sakral dimensjon

Målet med å konstruere en nasjonal identitet knyttet til en felles historie, var selvsagt å styrke nasjonalstatens legitimitet og posisjon. Et av de første, store nasjonale monumentet over vikingtiden fikk vi med vikingskiphuset på Bygdøy. Vikingskiphuset ble tegnet av Arnstein Arneberg og grunnlagt på 1920-tallet, men reflekterer i høyeste grad 1800-tallets tidsånd i forståelsen av vikingtiden: vikingtiden er den norske gullalder. Skipene fra Oseberg og Gokstad ble plassert inn i et bygg som markerer deres posisjon i norsk historie. Vikingskiphuset er ved første øyekast en kirke, og den sakrale utformingen er selvsagt ikke tilfeldig. Vikingskiphuset

kan dermed sies å både være et museum og et monument over fortiden. Bygget i seg selv formidler posisjonen som vikingtiden har blitt tilskrevet. På sett og vis er det jo ironisk at den hedenske kulturen har blitt plassert i et bygg med klare konnotasjoner til den kristne verden, men symbolikken gir mening sett med datiden øye. Den hedenske fortiden er omfavnet, men må aldri løsrives fra en kristen kontekst. Vi kan dyrke fortiden, men vi har underlagt den vår kristne nåtid. I tråd med datidens politiske program, om å skape en felles stolt fortid, dyrkes det fram en «hellig», nasjonal fortid der den eventyrlyste, modige og heroiske viking står i sentrum.

På mange måter kan vi si at gjenstandene taler for seg selv i Vikingskiphuset. Det er en nokså «ren» fremstilling av de store skipsgravene. Men fordi vår forståelse av vikingtiden er så preget av det krigerske og maskuline, vil de fleste nok likevel oppleve fremstillingen som maskulin, da det i liten grad betones at Osebergskipet er gravgods og gravhaugen til to kvinner. Slik jeg ser det, er Oseberggravens kvinnelige dimensjon underkommunisert. Vikingtiden i Vikingskiphuset er primært skip, skips-teknologi, treskjæring og annet

Osebergskipet på Vikingskipsmuseet, Bygdøy, Oslo. Osebergskipet ble bygget rundt år 820 e.Kr. I 834 ble det brukt som gravskip for to spesielle kvinner. Vikingskiphuset ble bygget på 1920-tallet.

Foto: Fra Internett.

håndverk, en utstilling som fremhever nasjonens innovative og kunstneriske forfedre. Vikingskiphuset viser tydelig hvilken rolle vikingtiden ble tilskrevet i nasjonen Norges yngre dager.

Borrehaugene – vikingen som hærfører

På 30- og 40-tallet var Borrehaugene i Vestfold et viktig symbolsted for den nazistiske ideologi i Norge. Haugene var i utgangspunktet en del av det nasjonale prosjektet referert til over.

I samme tidsånd og omtrent på samme tid som Vikingskiphuset ble bygd, ble Borrehaugene definert som et nasjonalmonument. Den såkalte nasjonalparken, eller Rikshagen som området også ble kalt, ble åpnet av kong Håkon i 1934 med flere tusen tilskuere. Kort etter ble imidlertid Borre overtatt av en annen politisk ideologi og dermed gitt ny valør. Nasjonal Samling gjorde tidlig området til sitt, rett og slett ved å bruke det. Mellom 1935 og 1945 var Borreparken, sammen med Hafrsfjord og Stiklestad, en del av en politisk ideologi som aktivt brukte vikingtiden til å legitimere sine ideer. I denne perioden inngår vikingtiden i en helt spesiell raseforståelse: folk i Norden tilhører den germanske, ariske rasen der aggressivitet, intelligens og mot er naturlige rasetrekk. Det gjorde også vikingene, men på deres tid var kulturen mer ubesudlet og ren. Det går en direkte forbindelseslinje gjennom kultur og ånd fra vikingene til oss, i følge den nazistiske ideologien, folk i Norden har det nærmest i blodet. Vikingtidens tradisjoner for erobring og kamp, ble derfor brukt for å

underbygge at den politikken NS støttet, var historisk fundert. Man la altså vekt på at den erobring som nå foregikk, var en repetisjon av den heroiske historien. Også tidligere hadde Borre og Vestfold vært utgangspunkt for heroisk nasjonal samling.

Fra Borre har i fjerne tider gått ut vikingferder til mange land. Noen for i Vesterveg og andre for i Osterveg. Slik var det den gang og slik er det nå. [...] Mange menn av Hirden var samlet rundt Foreren i Borre i pinsen 1941. Mange av disse hirdmenn kjemper i dag i Austrveg sammen med andre germanske vapenbrodre. (Sitatet er fra en av Quislings taler, trykt i Gjengangeren 23.05.1942).

I denne perioden er det det krigerske og maskuline ved perioden som kommuniseres – ved hjelp av propaganda der vikingtidens erobringer, kamper og modighet romantiseres, ble folk indoktrinert i en nasjonalistisk, militaristisk ideologi.

NS forfektet en antidemokratisk styreform, også det ble legitimert gjennom vikingtidens styresett:

Og hva var folkeviljen for over 1000 år siden da Norge ble samlet til et rike? Hadde de reist rundt i landet å holdt stortingsvalg den gang, hadde da fått flertall for rikssamlingen? (...) Var det ikke vikingkongene, ynglingene som hviler her, de sterke nordiske menn, var de ikke de som for 1000 år siden som representerte det norske folks vilje til liv (Innledning til Quislings tale juni 1941).

Borrehaugene og området rundt dannet en fysisk og historisk formidlingsarena for NS' forståelse av vikingtiden som en tid for hærførere, erobring og lojale soldater.

Sverd i fjell – vikingen som fredsslutter

En lang periode etter andre verdenskrig var vikingtiden av ovennevnte grunner lite gangbart. Vikingtiden ble sjeldent brukt i offentlige prosjekter. På mange måter kan fraværet av vikingtid i denne perioden også betraktes som meningsbærende – det var for mange dårlige assosiasjoner til epoken. Sakte men sikkert ble imidlertid vikingtiden igjen inkludert i den nasjonale historien som noe vi kunne være stolt av.

Monumentet Sverd i fjell ved Hafrsfjord ble avduket i 1983 av kong Olav. Monumentet er laget av skulptøren Fritz Røed og består av tre store bronsesverd som er støpt ned i bakken, laget etter mønster av historiske sverd. Tre store sverd stikker opp av fjellet til minne om Slaget i Hafrsfjord og Harald Hårfagres samling av Norge. Monumentet skal symbolisere fred, enhet og frihet. Når monumentet ble planlagt og avduket, ble det formidlet som et fredssymbol. Monumentet viser til den gamle symbolske tradisjonen med å stikke sverdet i bakken når man sluttet fred. Med andre ord; vi har satt våpnene fra oss.

«Monumentet uttrykker at ufredens tid er over og tiden for fred og samarbeid er kommet. La det fortsatt være et

symbol for enighet, fred og samhold for det norske folk», sa kong Olav da han avduket Sverd i fjell i mai 1983. Ved hjelp av sitatet ser vi at vikingtiden fortsatt brukes til å skape fellesskap og nasjonalt samhold, men denne gang er

symbolikken fred, ikke erobring, slik det hadde vært 40 år tidligere. På den måten kommuniserer monumentet ikke bare med vikingtiden, men også med hvordan vikingtiden var brukt noen tiår før. Det er slående hvordan den samme historien

kan inngå i to så ulike sammenhenger og politiske retorikker. Der vikingtiden tidligere var assosiert med erobring og krig, skal den nå knyttes til fred og fredsslutning.

Vikinggården på Borg i Lofoten – vikingen som bonde

Lofotr vikingmuseum på Borg i Vestvågøy ble etablert i 1995. Museets hovedbygning er et langhus, rekonstruert etter utgravninger på stedet, således er museet bokstavelig talt tuftet på historisk materiale.

I motsetning til Vikingskiphuset er hovedbygningen et «ekte» vikingtidshus, en rekonstruksjon av en høvdingegård fra 800-tallet. Høvdingegården på Borg er et såkalt levende museum som appellerer til sansene. Her skal du kunne smake, høre og føle vikingtiden, du kan kle deg ut, spise og bruke våpen som en viking. Det legges vekt på opplevelse, og museet arrangerer også vikingfestival og andre events der man kan oppleve vikingtiden. Museet representerer en nyere form for museum der publikum ikke bare skal se, men delta. De skal ikke være passive mottakere av kunnskap, men selv erfare gjennom opplevelse og deltakelse, helt annerledes enn i vikingskiphuset på for eksempel Bygdøy.

Men hva slags vikingtid er det som her formidles? Jo, det er hverdagslivet – det

Sverd i fjell ved Hafsfjord. Skulptør Fritz Roed.

Foto: Colourbox.

daglige livet på gården. På Borg er det langt mindre fokus på krig og tokt. Selv om også dette er tilstede, er hovedfokus på gårdslivet, familielivet, fest, høytid og varehandel. Museet tilbyr et levende gårdsmiljø med en rekke aktiviteter. Først og fremst formidles dagligdagse forhold som møbler, matlaging og klær, allmenngyldige sider ved livet, likevel er det på mange måter fortidens annerledeshet som kommuniseres på Borg. Ved at publikum selv deltar i vikingtidens hverdagslige sysler, formidler man den avstanden som tross alt ligger der mellom fortiden og nåtiden. Livsnødvendige aktiviteter som skyting med pil og bue og roing, er det få som mestrer i dag. På vikinggården får du selv erfare at fortidens mennesker besatte kunnskaper som har gått tapt. På den måten spiller Borg på både avstanden og nærheten til vikingtidens mennesker.

Tusenårsstedet Gulating – vikingen som demokrat

På det gamle tingstedet i Gulen i Sogn og Fjordane har man siden år 2000 hatt et prosjekt gående om å lage et informasjonssenter om Gulatinget. Gulatinget er ett av flere regionsting som går tilbake til vikingtid, stedet er knyttet til Gulatingsloven. Prosjektet Tusenårsstedet Gulatinget består i dag av en park med en rekke aktiviteter og ei nettside, men det har også vært

Bård Breiviks skulptur på Gulatinget.

Foto: Fra Internett.

involvert i forskning, bokutgivelser, undervisningsopplegg, spel, med mer.

Parken ble åpnet i 2005 og er utsmykket med et monument i fire deler av skulptøren Bård Breivik. I følge nettsiden handler tusenårsstedet Gulating om å kommunisere verdier som demokrati og konfliktløsning gjennom forhandling og dialog. Det legges vekt på at Norge som demokratisk rettsstat har røtter i det gamle tingstedet. I formidlingen av Gulatingsprosjektet betones vikingtidens forhold til lov og rett samt forhandlingene bøndene imellom og med kongen. I følge prosjektets egne dokumenter representerer Gulatinget som kulturminne en demokratisk arv.

Prosjektet har arrangert flere seminar. Under åpningen av Gulatingsseminaret i 2007 sa statsminister Kjell Magne Bondevik dette om Gulatinget:

Gulatingsloven vitner om en samfunnsorganisasjon der bøndene selv i høy grad løste offentlige oppgaver. Samtidig godtok de at kongemakt og kirke skulle ha funksjoner alle partene hadde interesse av, og som

bøndene derfor gikk med på å betale for. I dette samspillet mellom bønder, kongedømme og kirke står de årlige lagtingsmøtene i Gulen som det høyeste organisatoriske uttrykket for folkelig deltakelse i rettsliv og politiske avgjørelser. [...] Gulatinget uttrykte demokrati etter datidens standard og representerte rettssikkerhet. Ikke like bra som det demokratiet vi har i dag, men likevel.

Gulatingsprosjektet har til hensikt å formidle Gulatinget og vikingtiden som demokratiets arnested. I denne sammenheng tas altså vikingtiden til inntekt for verdier diametralt forskjellig fra det NS formidlet, og det er mildt sagt et romantisk bilde av fortiden som Bondevik tegnet. I sitatet fra talen synes vikingtidssamfunnet å være intet annet enn harmoni der bønder og aristokrati samhandlet med gjensidig respekt.

Illusjonen om en kulturell tidløshet

Vikingtiden har en unik posisjon som nasjonalhistorie i Norge. Det er lett å avdekke hvordan vikingtiden er og har vært et yndet verktøy i identitetsskapingen i Norge – i arbeidet

med å lage en felles historie om oss selv. Vikingtiden har blitt tøyd og bøyd i mange retningen, for at den skal vært aktuell og nyttig for ettertiden. Denne gjennomgangen har vist at vikingtiden både fungerer som symbol på enevælde og demokrati, på kriger og på bonde, men overordnet de ulike perspektivene står vikingen som helt.

Vi må håpe og tro at kildene til fortiden danner den viktigste ingrediensen i historieskrivningen, men perspektivet som forskeren og formidleren anlegger, er nesten like viktig som fortiden selv. Perspektivet avgjør hvilke sider av fortiden som anses som viktig, hvordan kilden leses og tolkes, hva vi finner relevant i fortidens materiale rett og slett. Dersom vi ser nærmere på de store nasjonale vikingtidsprosjektene ser vi at ulike sider ved fortiden har blitt fremhevet og vektlagt i tråd med trender i nåtiden. Fremstillinger av fortiden sier med andre ord mye om den tiden de har blitt til i.

I formidlingen av vikingtid appelleres det ofte til at dette er våre forfedre, det er vår kulturarv. Det skapes slik et inntrykk av at bestemte fenomen ved fortiden er grunnleggende trekk ved «norsk kultur», også i dag. Gjennom 1000 år går det en arverekke fra dem til oss som gjør at de to gruppene til sammen danner et «vi». Vikingtidskulturen var imidlertid orientert rundt et verdensbilde som ville vært meget fremmed for dagens nordmenn. Moral, etikk og religion var fundamentalt forskjellig fra dagens individualistiske, humanistiske og demokratiske verdigrunnlag. Den

kulturelle logikken var basert på andre prinsipper. Vikingtidskulturen kan sies å være like lite norsk som somalisk eller iransk kultur. Likevel er det stadig nye offentlige vikingtidsprosjekter som vektlegger det motsatte.

Og troen på denne kulturelle linjen mellom fortiden og nåtiden er så dominerende at den blir et politisk problem i dagens multikulturelle Norge, for den gjør at «vi», de «ekte» norske, har en rot i denne fortidskulturen som de ikke har. Dette synet kan gjenfinnes på en rekke områder, også i offentlige dokumenter. Typisk i dagens offentlige dokumenter vedrørende kulturminner, museum og lignende pekes det på viktigheten av å gjøre fortiden relevant også for dem som ikke egentlig er en del av norsk kulturarv. Det blir fremstilt som en utfordring for museene og forvaltningen at de som ikke egentlig hører hjemme i norsk kultur, ikke finner fortidsformidlingen relevant nettopp fordi de mangler forbindelseslinjen til fortiden. Forvaltningen må derfor ha særlige tiltak som gjør fortiden relevant også for de ikke-norske. Slik jeg ser det, er den kulturelle forbindelseslinjen mellom dagens etnisk norske og vikingtidens norrøne befolkning minimal – ja, den er langt på veg politisk og ideologisk skapt.

Men som vi har sett, vikingtiden kan brukes til mangt, også til å underbygge det multikulturelle Norge. Det finnes en rekke gjenstander og tekster som kan illustrere hvordan vikingtiden var en multikulturell tid. Det var særlig gjennom handel og giftemål at

vikingtidskulturen ble så dynamisk som den var. I vikingtidsgraver i Norden er det for eksempel funnet en Buddhafigur, arabiske mynter og smykker, silke fra Kina og perler fra India. Kongene giftet seg med jenter fra Øst-Europa hvis de fikk muligheten og satte barna sine til fostring hos britiske allierte. Dermed skulle alt tale for at vi også kan få oppleve den multikulturelle vikingtiden på museum.

Litteratur:

Anderson, Benedict 1991. *Imagined communities*. Reflections on the origin and spread of nationalism. Norton & Co: Haavardsholm, Jørgen 2004. *Vikingtiden som 1800-tallskonstruksjon*. Universitetet i Oslo: Oslo.
Kayser, Nielsen, Niels 2010. *Historiens forvandlinger. Historiebruk fra monumenter til opplevelsesøkonomi*. Aarhus universitet: Aarhus.
Mikkelsen, Egil. 2002. «Handel – misjon – religionsmøter. Impulser fra buddhisme, islam og kristendom i Norden 500–1000 e.Kr. *Viking LXV* (91–136).

Nanna Løkka er ph.d. i religionshistorie med særlig kompetanse på religion i vikingtid. I tillegg til å ha jobbet med vikingtidens religion,

har Løkka vært opptatt av hvordan vikingtiden har blitt brukt og framstilt i ettertid. Løkka var en av to redaktører for boken *Kvinner i vikingtid* (2014). E-post: nanna.lokka@hit.no

Mytenes vikinger

Marit Anne Hauan og Stein R. Mathisen

Vikingene er en viktig del av vår felles nasjonale forhistorie får vi ofte høre. Hvilken plass har de i dagens norske virkelighet? Bortsett fra å ha gitt navn til en fotballklubb i Stavanger, og til en norskprodusert gummistøvel (nei forresten, det er allerede lenge siden den ble produsert i Norge...), hvilke spor har de legendariske vikingene satt i samtidig norsk offentlighet eller i norsk forretningsverden?

Vikingene er godt kjent i verden, og i hvert fall i mytenes verden, så man skulle tro at det skulle være nærliggende å bruke dem i merkevarebygging og markedsføring. Og det finnes hermetisert melk på boks, som har fått navn etter vikingene. Den er riktignok produsert av Nestlé, som har sitt hovedkontor i Sveits. Det finnes også en populær tegneserie i avisene om *Hårek den hardbalne*. Men han heter egentlig på originalspråket *Hägar the Horrible* og ble tegnet av amerikaneren Dik Browne (1917–1989), og etter hans død av sønnen Chris Browne. TV-serien *Vikings* fra 2013 er et av de siste tilskuddene til fortellingene om vikingene i vår egen tid. Denne serien er skrevet av den engelske manusforfatteren Michael Hirst for den kanadiske TV-stasjonen History, og filmet i Irland. Det handler om Ragnar Lodbrok, en enten svensk eller dansk helt som er hentet fra en av de

Bildetekst side 57: Ringspenne i bronse av baltisk type. Funnet i en grav i Steigen.
Foto: Mari Karlstad, Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

legendariske Fornaldersagaene. Så er det altså slik at jo mer vi beveger oss over i diktningens, mytenes og fortellingenes verden, jo viktigere synes vikingene og deres symbolverden å bli. Slik har det vært i historisk tid, og sånn synes det også å være i vår egen tid.

Nasjonalisme og nasjonalsosialisme

I arbeidet med å gjøre Norge til en selvstendig nasjon var det ikke merkelig at blikket ble rettet bakover mot en tid da norsk selvstendighet hadde hatt bedre kår, og landet hadde hatt egne konger. De første nasjonale helter som Fridtjof Nansen og Roald Amundsen ble sammenlignet med vikinger og sikret dermed fortellingen om en stolt og gammel historie. Da Fridtjof Nansen og hans menn ved Fram's retur fra isen i 1895 ble hyllet med *«en festdag for Tromsø som aldri vil bli glemt av den nu-levende generasjon»* kvitterte Nansen alle vakre ord og hyllester med følgende: *«Det er tidligere i aften talt om viking-ferd og vikingnatur. Ja, det finner man nok av her oppe. Jeg sikter til alle de kjekke og*

dristige ishavsskipperer som fra Tromsø, Hammerfest og Vardø år etter år ligger oppe i ishavet med sine små fartøyer...» Slik fikk Nansen delt vikingånden med vanlige Norges mannlige befolkning for øvrig.

Da Norge importerte kongsemnen og prins fra Danmark ble begge gitt gamle norske kongenavn fra vikingtiden. Prinsen av Danmark og Island, Christian Frederik Carl Georg Valdemar Axel ble til kong Haakon VII, og den lille sønnen Alexander fikk navnet Olav. Bare den engelske prinsessen Maud fikk beholde det navnet hun var døpt til.

På dette tidspunktet var også Osebergskipet nettopp blitt gravd ut under ledelse av den svenske arkeologen Gabriel Gustafsson, og det ble svært viktig å sikre det nasjonale norske eierskapet til dette kulturminnet. Selve funnet av et staselig vikingskip kom også til å få betydning langt ut over den museale interessen. Både kunstnere og håndverkere lot seg fascinere av den dekorative utsmykningen i form av treskjæringer som fantes på skipet.

Foruten at disse motivene ble tatt opp av billedkunstnere, kunne man etter hvert også finne vikingmotiv i sølvsmedkunst og lignende, som i en periode var svært populære.

Arbeidet med en praktutgave av de norske kongesagaene slik de hadde blitt skrevet ned av islendingen Snorre Sturlason en gang på 1220-tallet var satt i gang av J.M. Stenersen rundt 1900, og en folkeutgave kom også ut midt i selvstendighetsbestrebelsene, i et samlet opplag på 100 000, både på riksmål og landsmål. Alle de mest framstående yngre norske kunstnerne hadde blitt engasjert i dette arbeidet, og de bidro til å skape en billedverden som i stor grad var med på å prege forestillingene om hvordan de norske tradisjonene kunne være befestet i en felles og mer glansfull fortid. Dermed fikk både kongesagaene og vikingtiden en svært viktig plass i den nasjonale byggingen av myter og symboler, både innenfor diktning og innenfor billedkunst. Takket være den store spredningen av sagaene, fikk dette også stort gjennomslag blant folk flest. I skolene og blant mange historikere ble sagaene fortolket som historie, selv om de hadde størst gjennomslag som diktning og inspirasjon.

Den situasjonen som oppsto med den tyske okkupasjonen av Norge under 2. verdenskrig i 1940, kom paradoksalt nok til å gi begeistringen for den norrøne

Slaget ved Stiklestad, 1030. Olav den hellige dør. Maleri av Peter Nicolai Arbo.

Foto: Fra wikipedia.

nasjonale fortiden et kraftig skudd for baugen. Begeistringen for det norrøne og for vikingene var nemlig også stor hos så vel de nazistiske germanske erobrerne som deres støttespillere, de norske nasjonalsocialistene i Nasjonal Samling. Mange av de symbolene som hadde vært så viktige i 1905, ble nå trukket fram med en ny politisk betydning om hva det ville si å være nasjonal og arisk. Sjokkerende nok kunne vikingene og deres symbolverden også brukes i nazistenes propagandamateriell. I 1941 avduket Quisling regjeringens kulturminister Gulbrand Lunde en åtte meter høy granittbauta på Nisseberget i Slottsparken, i enden av den nasjonale paradegaten Karl Johan i Oslo. Monumentet var til ære for Snorre Sturlason, og ble avdekket på 700-årsdagen for hans død.

Under frigjøringsdagene i mai 1945 ble dette Snorre-monumentet jevnet med jorden, så grundig at det siden ikke har vært mulig å finne rester engang etter den store granittbautaen. Den samme skjebnen ble mye av den fine sølvsmedkunsten til del. Den ble smeltet om. Gode norske borgere ville ikke lenger dekke sine festbord med motiver som kunne sende ut tvetydige signaler. Symbolene fra vikingtiden hadde nå fått nye konnotasjoner, og kunne ikke lenger signalisere norsk nasjonal holdning. På Stiklestad hadde Nasjonal Samling også i 1944 fått satt opp et minnesmerke like ved der Olav den Hellige ble drept. Det besto av en ni meter høy bauta, sammen med et stort relieff som viste scenen der Tore Hund dreper Olav den Hellige. Etter frigjøringen ble også dette minnesmerket behørig destruert. Relieffet ble knust, og bautaen ble gravd

ned. Fra 1954 er det *Stiklestadspelet*, eller *Spelet om Heilag Olav*, som dominerer denne scenen.

Folke­tradi­sjonen og Olav den Hellige

Når Olav Haraldsson (ca. 993–1030), eller Olav Digre som han også ble kalt før han etter sin død ble Olav den Hellige, har fått en så sterk posisjon i norsk historie, så har det også med Snorres *Heimskringla* å gjøre. Både Sagaen om Olav den Hellige som Snorre skrev, og i andre legendariske sagaer er Olav Haraldsson beskrevet ut fra en kristen forståelse, og fortellermessig skal framstillingen lede fram mot etableringen av ham som en helgenfigur. Slik religionsviteren Gunnhild Røthe viser i sin doktorgradsavhandling om Olav den Hellige i de ulike sagaene (Røthe 2004) at motivene har sine paralleller i Jesu lidelseshistorie, og at hans død får karakter av et martyrium som bereder grunnen for å senere bli helgenforklart av den katolske kirken. Dette er nokså langt fra den krigerkongen som det også kan finnes spor av i sagaen. Selv om Olav Haraldssons karriere som norsk helgen offisielt tok slutt med Reformasjonen i 1537, så fortsatte han sin triumf i folke­tradi­sjonen

i flere århundrer framover. Folke­minne­granskeren Olav Bø innleder doktoravhandlinga si om Heilag-Olav i norsk folke­tradi­sjon på denne måten:

«Folke­tradi­sjonen om Heilag-Olav er merkeleg ved det at han spenner over så langt tidsrom og ved at han er så uvanleg omfattande og mangslungen både når det gjeld utbreiing og rikdom på variantar og omlagingar av hovudsegntypene.» (Bø 1955, 7).

Det lange tidsperspektivet som fortellingene om helgenkongen kan settes inn i forklarer også hvorfor disse sagnene omfatter så mange sider av folks tro og hverdagsliv. Dermed er denne tradisjonen også langt mer sammensatt og mangetydig. Ifølge de lokale fortellingene hadde Olav besøkt omtrent alle kanter av landet. Der han rastet med sitt følge og slo staven i jorda eller i berget rant det ut vann, som seinere ble helbredende kilder der folk kunne søke legedom. Og der landet på en eller annen måte hadde lagt seg i veien for Olav og hans følge, åpnet han det slik at folk etterpå kunne seile fritt mellom fjorder, og komme seg lettere over fjell. Den historiske Olav Haraldsson trer etter hvert mer og mer i bakgrunnen, og det samme skjer med

hans posisjon som helgen. I stedet blir Olavs egenskaper utbrodert temmelig fantasifullt i folke­fantasien, og han blir en heltefigur som kan sette sine krefter inn mot all slags vondemakt og styggedom, og som en viktig alliert i kampen mot embetsverk og fremmed styre (Bø 1955, 200).

Det kanskje mest kjente sagnet i Nord-Norge om Olav den Hellige er sagnet om Svartisen. Denne varianten av sagnet slik den er fortalt av Edvard Ruud, får godt fram at både ressursmessige, etniske, religiøse og geografiske motsetninger kunne fortelles inn i disse sagnene om Olav: *«I eldgammal tid budde det ein finnkonge i Misvær i Salten. Han rådde over landet nordpå. Så var det det året Olav Haraldson kom nordetter kysten med mord og brann og skulle kristne folket på Hålogaland, og legge landet under seg. Men Finnkongen i Salten kunne meir enn mate seg. No ville han stenge leia med ein is-mur frå fastlandet og ut mot Rødøya. Då kunne Salten og Misvær sleppe å møte kongen.»*

Finnkongen fylte ei stor aska med gannfluger. Så song han joik og trollsongar over dei. Han fekk då ein løpp å ta aska på ryggen og gikk oppover til Reppevagga. Der opna han oska og gav gannflugene fri. No var det sterk austavind. Gannflugene følgde vinddraget vestover mot havet. Tett innåt flugesvermen stod snøkovet som ein mur. Snøen la seg over dalar og fjelltoppar milelangt frå fjellet ut mot havet. Snøen sokk saman etterkvart, frosten sette inn så snøen vart til hard is.

Då Olav Haraldson kom fram mot Briksvær og såg alt snøfallet, tenkte han det låg trolldom attom. Då slo han krossen fram for seg med sverdet og batt dei vonde maktene med Jesu namn. Med eitt datt heile flugesvermen ned i havet. Snoen rakk såleis ikkje lengre ut enn til kysten. Hadde gannflugene fått tid på seg og nådd til havs over Rødøylova ville kysten vore sperra med isbarm, og Finnkongen kunne hatt riket sitt åleine.

Men no vart isen liggande berre frå Reppevegga og ut til næraste kyst, og slik ligg han den dag i dag og heiter Svartisen.» (Ruud 1980, ??).

De hindringene som Olav Haraldsson overvinner i dette sagnet er knyttet til en handling som foregår i hans egen tid, for lenge, lenge siden. Svartisen ligger der den dag i dag, og den kan minne oss om disse motsetningene, og fortellingen kan kanskje minne oss om lignende motsetninger som finnes i vår egen tid.

Tore Hund og de nye Håløygene

I de siste årene har Olav Digres banemann på Stiklestad, håløyg-høvdingen Tore Hund (ca. 990 – etter 1030) fra Bjarkøy, gradvis blitt omdefinert fra å være skurken i fortellingen om samlingen av Norge til et rike. Han har så gjenoppstått som en tidlig nordnorsk helt og forkjemper for en nordlig regionalisme. Like før 17. mai skulle feires igjen i 2014, hadde forfatteren Morten Strøksnes et debattinnlegg i *Stavanger Aftenblad*. Der peker han på at utviklingen i Nord-Norge har hatt

sterke koloniale trekk, der ressurser og verdier har vært hentet ut av landsdelen uten at så mye har kommet tilbake igjen. Han skriver: «Oslo er Danmark. Nord-Norge er Grønland. Uten indre selvstyre.» (Strøksnes 2014, 33). Dette er en utvikling som bare fortsetter, selv om landsdelen nå er inne i en rivende utvikling, fordi eierinteressene enten befinner seg i Sør-Norge eller i utlandet. Det er derfor ifølge forfatteren grunn til å stille spørsmål ved om det ennå er grunnlag for Norge som en samlet nasjon, eller om det bør oppfordres til mer regional separatisme? Det er i denne sammenhengen at den gamle vikinghelten Tore Hund trekkes fram igjen. I forbindelse med en diskusjon om hvorvidt Norge kunne komme i en lignende situasjon som den Skottland på det tidspunktet befant seg i, like før en avgjørende folkeavstemning om hvorvidt de skulle løsrive seg fra England skriver Strøksnes

«...jeg hadde påstått at Nord-Norge trengte en ny Tore Hund. Han dro fra Bjarkøy i Troms og gjorde Olav Haraldsson til Olav den Hellige, ved å drepe ham på Stiklestad i 1030. Det handlet om regionalt selvstyre.» (s.st.).

Det samme resonnementet ble senere på sommeren, på selveste Olavsdagen; Olsok 29. juli 2014 fulgt opp av en kronikk i Dagbladet av stortingsrepresentant for SV fra Troms fylke, Torgeir Knag Fylkesnes.

«Som politiker mener jeg det er stor grunn til sympati med Tore Hunds kamp. Satt på spissen: Tore Hund

ville det annerledes – det skulle være nordlendingene som skulle bestemme framtiden til landsdelen, ikke ekspansive krefter utenfra. Slik representerer Tore Hund den folkelige motstanden mot sentralisme og avmakt, verdier vi som nasjon bør sette i høysetet, ikke gjemme bort.» (Fylkesnes 2014, 42).

Det viser seg seinere i kronikken at Tore Hund er på den rødgrønne regjeringens side i den aktuelle kampen, mens de blågrønne nå representerer den andre siden. Ikke overraskende utløste dette debatt i mange nordnorske aviser, der Fylkesnes dels ble imøtegått på politisk grunnlag for feil framstilling av de ulike regjeringalternativenes innsatser i forhold til nordnorske interesser, og dels kritisert for manglende historiekunnskap. Det virket ikke som det var så stor interesse for det retoriske poenget med å trekke en parallell til myter og fortellinger med røtter i vikingtiden. Men både innleggene til Strøksnes og Fylkesnes ble flittig delt på sosiale medier, og antakelige pågikk det en annen slags debatt i det virtuelle rommet.

At Norge er en flerkulturell nasjon har ikke vært synlig i vikingmytene. Og flere har tatt til ordet for å rette opp dette. Den samiske historikeren Steinar Pedersen hevder at det er på tide å bringe inn en samisk dimensjon i den nasjonale fortellinga om Olav den hellige og ikke minst i formidlingen om vikingtida som gjøres av Stiklestad nasjonale kultursenter. Pedersen hevder at det var samene som sikret Tore Hund seier fordi han var kledd i ei

reinskinnskofte som gjorde han usårbar i strid før slaget:

«Og det var ikke bare vanlig duodji det var snakk om. Kofta var satt inn med så mye trollskap at ikke noe våpen beit på den, kunne Pedersen fortelle.» (Sagat 2008/07/03).

Isak Nils Gaup i Kildalen, Nordreisa i 1965.

Foto: Sven Skjenneberg. Tromsø Museum

– Universitetsmuseet.

I Olav den helliges saga står det å lese at:

«Tore Hund (...) hadde mange slags handel med finnene. Han lot gjøre tolv reinskinnskofter for seg med så mye trollskap at ikke noe våpen beit på dem, mye mindre enn på en ringbrynje. (...) Tore hogg til kongen, og de skiftet noen hogg med hverandre, men sverdet til kongen beit ikke når det kom på reinskinnskoften.» Det er kanskje ikke helt vanlig at det kreves rett til

deltakelse i 1000 år gamle drapssaker. Men Pedersens argumenter fikk stor oppmerksomhet i media.

Historie, myter og diktning

Historien handler om fortiden, men det gjør også mytene og fortellingene. Når fortiden skal framstilles i vår egen samtid, så må den på en eller annen måte produseres på nytt, selv om det finnes tilknytninger til fortiden (Kirshenblatt-Gimblett 1998, 149). Men

disse re-produksjonene av fortiden kan aldri bli helt lik det som en gang var, selv om de tilføres verdier som knyttes til fortiden eller historiske hendelser. I sine nye kontekster vil de alltid framstå som noe nytt, og de vil alltid på en eller annen måte være relatert til det som skjer i deres nye samtid.

Vikingenes fjerne verden kan brukes på nytt og i stadig nye sammenhenger, men foreløpig har de kanskje vist seg å være mest slagkraftige når de kan brukes som fortellinger, myter og symboler, mens deres verdi som historiske fakta og som rettesnorer for å trekke lærdom av historisk kunnskap kan være mer tvilsomme. Men nå er det ikke slik av vi som folklorister på noen som helst måte vil undervurdere betydningen av fortellinger og myter. Snarere tvert imot. Men det vi forstår med myter er ikke det samme som det folk i dagligspråket ofte legger i dette begrepet: noe som viser seg å ikke være sant eller riktig, og ved nærmere ettersyn viser seg å være en løgn eller en bløff. Folkloristene forstår mytene som viktige fortellinger innenfor en kulturell sammenheng, der de kan brukes som utgangspunkt, retningslinjer og holdepunkt for handlinger eller ritualer, enten de er objektivt sanne eller ikke (Samuel/Thompson 1990). Disse fortellingene kan ha noe med religion å gjøre, men ikke nødvendigvis, det kan også være sekulære fortellinger.

Når norske supportere kler på seg vikinghjelmer i plast med horn på landslagskamper i fotball, så er det neppe et historisk scenario de vil gjenskape på arenaene. De gjennomfører

handling eller ritualer for å skape et fellesskap, og de gjør det ved hjelp av symboler som er allment kjent, og som man ikke trenger å forklare. Disse symbolene kan igjen knyttes til fortellinger som også er felles kunnskap, og som har sirkulert gjennom en rekke forskjellige kanaler. Disse kan være historiebøker, museer, tegneserier, filmer, dataspill og teater, det viktigste er at hovedtrekkene i disse mytene og fortellingene er allment kjent.

Litteratur:

- Altaposten* fredag 5. september 2014: Fra et grenseløst Norge i Norden (jour. Magne Kveseth).
Bø, Olav 1955: *Heilag-Olav i norsk folketradisjon*, Oslo: Det norske samlaget.
Fylkesnes, Torgeir Knag 2014: Tyrannen som ble helgen. *Dagbladet* 29/7 2014, 42–43.
Kirshenblatt-Gimblett, Barbara 1998: *Destination Culture. Tourism, Museums, and Heritage*. Berkeley: University of California Press.
Moe, Moltke 1926: Eventyrlige sagn i vor ældre historie. I: Knut Liestøl (utg.): *Moltke Moes samlede skrifter*, bind II, 85–210. (Institutt for sammenlignende kulturforskning serie B: Skrifter IV.) Oslo: Aschehoug.
Ruud, Edvard 1980: *Det mørke landet. Nordnorske eventyr og segner*. Oslo: Fonna Forlag.
Røthe, Gunnhild 2004: *Helt, konge og helgen: den hagiografiske tradisjon om Olav den hellige i Den legendariske saga, Heimskringla og Flateyjarbók*. [Oslo]: Unipub.

Samuel, Raphael and Thompson, Paul (eds) 1990: *The Myths We Live By*. London: Routledge.
Strøksnes, Morten 2014: Før Dovre faller. *Stavanger Aftenblad* 10/5 2014, 33.
Sturlasson, Snorre 1899: *Kongesagaer*. Kristiania: J.M. Stenersen.
<http://stiklestad.no/wp-content/uploads/2012/09/Notat-2030-historiker-Steinar-Pedersen.pdf>
<http://www.sagat.no/hovednyheter/2008/07/03/25871/>

Marit Anne Hauan er utdannet folklorist fra Universitetet i Bergen. Arbeider som direktør ved Tromsø Museum. Forskningsfeltet er polar

maskulinitet, bruk fortidsforestillinger og fortelletradisjon.
E-post: marit.hauan@uit.no

Stein R. Mathisen er utdannet folklorist fra Universitetet i Bergen, 1983. Arbeider som professor i kulturviten-skap ved Finnmarks-fakultet, Campus Alta,

UiT Norges arktiske universitet, der han underviser på masterstudiet i reiseliv. Forsker på framvisninger av etnisk kultur under festivaler og innenfor turisme, folkemedisinske tradisjoner, og identitetspolitisk bruk av fortidsforestillinger.
E-post: stein.r.mathisen@uit.no

Foto: Ken Israel Fors (1923–1996)
 Motiv: Kaffebesøk
 Tid: 1970-tallet
 Sted: Øksfjordbotn, Finnmark

Ken Israel Fors emigrerte til USA like etter krigen. Han var jevnlig tilbake til heimbygda Øksfjordbotn, og med kameraet sitt dokumenterte han folk og miljø. På en av de siste turene i gamlelandet besøkte han naboer og bekjente og foreviget hverdagslige situasjoner – ofte på kjøkkenet, eller som her ved kaffebordet i stua. Selmer Skognes (t.v.) var bygdeslakter og Ragnvald Johansen (Kobi) jobba i veivesenet. Her har tydeligvis en morsom kommentar falt mellom de to sambygdingene. Fors gir oss et positiv bilde av menneskene han møtte. Hans fotografier fra 1970-tallet er også en studie i tidas interiørmote, som, bokstavelig talt, blomstrer på dette motivet. Som for de fleste moter har også 1970-tallets stil hatt en periode på noen ti-år der den ble sett på som håpløst umoderne og stygg. Nå har stilen imidlertid blitt hot retro for en ny generasjon.

Sveinulf Hegstad, fotoarkivar

Hentet fra Fotoarkivet, Tromsø Museum www.uit.no/fotoarkivet

Tidløse gaveideer i museumsbutikken!

Foto: June Åshelm © Tromsø Museum - Universitetsmuseet | Foto: Solvskatten - Jarvin Marie Redin, TMD Layover og Høgrøn © Tromsø Museum - Universitetsmuseet

Lars Thørringsvei 10, 9006 Tromsø • Tlf 77 64 50 01 • shop@tmu.uit.no

Skatten ble funnet i Tromsø høsten 2005, og datert av arkeologene til ca 900 e.Kr.

Kopi av motiv fra Solvskatten

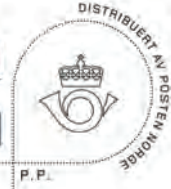
TROMSØ MUSEUM
UNIVERSITETSMUSEET

B-blad

B ØKONOMI
ECONOMIQUE

NORGE

Returadresse
Ottar, Universitetet i Tromsø,
Norges arktiske universitet,
Postboks 6050 Langnes, 9037 Tromsø
E-post: ottar@uit.no
Internett: <http://uit.no/ottar>

ISSN 0030 - 6703